



โอสาเรตัพพธรรม

หลักปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์

~~~~~

— ๑๒ —

วันเสาร์ที่ ๑๙ มิถุนายน ๒๕๑๔

ท่านสาธุชน ผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย,

การบรรยายประจำวันนี้ มีหัวข้อว่า **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับไตร-**  
**ลักษณ์** ดังที่ท่านทั้งหลายก็ได้ทราบอยู่แล้ว. ที่จริงเรื่องไตรลักษณ์เป็น  
เรื่องที่ได้เคยพูดมาแล้วบ่อยๆ และเขียนมาแล้วก็มาก. สำหรับในวันนี้  
จะได้กล่าวถึงเฉพาะวิธีการปฏิบัติ หรือหลักสำหรับปฏิบัติ จำกัดให้แคบ  
เข้ามา และหมายถึงปัญหาทางการปฏิบัติที่ได้มีอยู่จริงกับพุทธบริษัทเรา.

สำหรับการปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์นี้ มองเห็นได้ยากจึงไม่ค่อย  
ได้พูดกัน เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่าไตรลักษณ์นั้นเป็นเพียงลักษณะของสังขาร; ใน  
ขั้นแรกเราจึงมองไม่เห็น ว่าเราจะปฏิบัติในลักษณะนั้นได้อย่างไร เพราะมันเป็น  
ลักษณะของสังขาร.

๔๓๒



ทีนี้เราก็คิดดูต่อไปถึงข้อที่ว่า เมื่อสังขารมีลักษณะอย่างนั้น เราควรจะปฏิบัติต่อสังขารเหล่านั้นอย่างไร; นี่แหละคือข้อปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์.

เพราะเหตุที่คำว่า “ไตรลักษณ์” เป็นเพียงกฎความจริงของสังขาร นั่นเอง คนโดยมากจึงปฏิบัติได้แต่เพียงออกชื่อว่า พระไตรลักษณ์, ใช้คำว่า “พระ” เติมเข้ามาข้างหน้า เรียกว่า “พระไตรลักษณ์” แล้วก็เคยชินแต่เพียงการออกชื่อด้วยปาก จนกระทั่งมากลายเป็นคำสำหรับปลงปาก : เช่นปลงปากว่า พุทโธ ทุกข์ อนิจจัง อนัตตา; ปลงปากอย่างนี้ก็มีปลงกันอยู่บ่อย ๆ จนเป็นธรรมเนียมไปเลย. อย่างนี้ก็ยังไม่วู้เรื่องของไตรลักษณ์ เพราะเคยชินกับพระไตรลักษณ์จนเกินไป และเคยชินแต่ในทางปลงปาก หรือพูดแต่ปาก เหมือนกับพวกที่เอาพระเครื่องห้อยคอ มีความเคยชินมากเกินไป จนไม่ต้องนึกถึงว่า พระพุทธเจ้าพระองค์จริงนั้นคืออะไร. เขาถือเสียว่ามีพระอยู่ที่คอแล้ว ก็ไม่ต้องนึกถึงพระพุทธเจ้าอะไรที่ไหนอีก. คนทั่วไปเคยชินกับพระไตรลักษณ์แต่เพียงปลงปาก กันอย่างนี้ การปฏิบัติจึงมีไม่ได้, มีได้เพียงปลงปาก หรืออะไรทำนองนั้น, ก็เพียงแต่ออกชื่อพระไตรลักษณ์ แล้วก็ออกชื่อไปในฐานะเป็นของศกคัสสิทธ์, เห็นได้ตรงที่ว่าได้เติมคำว่า “พระ” เข้าไปเป็น “พระไตรลักษณ์”.

ที่จริง ไตรลักษณ์ นั้น เป็นเพียงลักษณะของสังขารคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วทำไมคนชั้นหลังใส่คำว่า “พระ” เข้าไปให้อีก เป็น “พระไตรลักษณ์” นี่ก็แสดงว่าเป็นการนับถืออย่างเดียว ไม่ได้เป็นการปฏิบัติ, นับถือมากเกินไปจนไม่ต้องปฏิบัติ, ออกชื่อพระไตรลักษณ์ได้วันละร้อยหนพันหนก็ได้ แต่แล้วก็ไม่มีการปฏิบัติ. ฉะนั้นคำที่เติมเข้ามาว่า พระนั้นพระนั้นนั่นแหละ มักจะเป็นไปในทางแสดงให้เห็นว่า เป็นความยึดมั่นถือมั่นมากเกินไป; ไม่ได้เป็นเรื่องการปฏิบัติโดยกาย วาจา ใจ อย่างมีสติสัมปชัญญะเลย; เรื่องพระไตรลักษณ์ก็เป็นเรื่องหนึ่งที่รวมอยู่ในประเภทนี้ คือประเภทพูดกันแต่ปาก.

เดี๋ยวนี้เรากำลังมีปัญหาขึ้นว่า เพียงแต่พูดอยู่แต่ปากอย่างนี้ มันจะได้ประโยชน์อะไร? มันคงจะได้ประโยชน์บ้าง แต่ดูว่าจะน้อยเกินไป ไม่เป็นเนื้อเป็นตัว ไม่เป็นจริงเป็นจัง; จึงต้องเอามาพูดกันให้เข้าใจ และให้มีการปฏิบัติ.

### ความรู้ประกอบ ในการปฏิบัติ เกี่ยวกับ ไตรลักษณ์

ในขั้นแรกจะต้องดูให้ดีว่า **สิ่งที่เรียกว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** นั้น **ตั้งอยู่ในฐานะเป็นหัวใจของศาสนา** : กล่าวคือเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ด้วยเหมือนกัน ซึ่งเล็งไปในทางความรู้ หรือความจริง; ไม่เหมือนเรื่องศีล สมาธิ ปัญญา. เรื่อง **ศีล สมาธิ ปัญญา** นี้ **ระบุชัดเจนไปที่ตัวการกระทำ** ว่าต้องทำอย่างนั้นๆ อย่างนั้นจึงเป็นหัวใจของพุทธศาสนาที่เห็นได้โดยง่าย; ส่วนเรื่อง **ไตรลักษณ์** คือไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา **นี้เป็นหัวใจของพุทธศาสนาในส่วนปัญญา**, หรือส่วนการรู้แจ้งแทงตลอดเป็นส่วนใหญ่. ถ้าว่าอีกทีหนึ่งก็ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาในแง่รวมๆ กันไปอย่างกว้างๆ : เช่นในแง่ของปริยัติ ในแง่ของปฏิบัติ และในแง่ของปฏิเวธ.

การที่เรามา **เรียนเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** อยู่เสมอ, มาพูด มาปรึกษาหารือ มาคิดนึกกันอยู่เสมอ **อย่างนี้ก็เป็นเรื่องปริยัติ**. ถ้าเรามีศรัทธา **ปฏิบัติต่อสังฆาทหังปวง ให้ถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างนี้ ไตรลักษณ์ก็จะมาอยู่ในรูปของการปฏิบัติ**; แล้วโอกาสหนึ่ง **พอมีการเห็นแจ้งแทงตลอดอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ก็เป็นการบรรลุมรรค ผล **อย่างนี้ก็เป็นไตรลักษณ์ในส่วนปฏิเวธ** คือรู้แจ้งแทงตลอด. ถ้าท่านทั้งหลายเข้าใจในข้อนี้ คือสังเกตมองเห็นตามที่เป็นจริงในข้อนี้ ก็จะเห็นไตรลักษณ์ในแง่ของการปฏิบัติได้โดยถูกต้อง และชัดเจน.

เราพูดถึงไตรลักษณ์กันอยู่เสมอ นี่ก็มีประโยชน์ให้เข้าใจกว้างๆไปทีละก่อนว่า ไม่เที่ยงอย่างไร? เป็นทุกข์อย่างไร? เป็นอนัตตาอย่างไร? เป็นพระไตรลักษณ์หนังสือ, เป็นพระไตรลักษณ์ปากพูด, หรือว่าเป็นพระไตรลักษณ์คิดค้นไปตามเหตุผลแต่ไม่ใช่รู้แจ้งแทงตลอด. มันเป็นเรื่องคิดค้นไปตามเหตุผลที่คนมีปัญญา มีหวัคิแล้วก็คิดได้ทั้งนั้น แล้วก็จำไว้ได้ด้วย; อย่างนี้ยังไม่เป็นตัวปฏิบัติแท้; เป็นปฏิบัติในส่วนปริยัติ, หรือว่าเป็นปริยัติสำหรับให้เข้าใจเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเหมือนที่เราทำกันโดยมาก ทำกันอยู่ในโรงเรียนโดยเฉพาะ จึงไม่ได้บรรลุมรรค ผล อะไร.

### ข้อปฏิบัติ เกี่ยวกับ ไตรลักษณ์

ทีนี้เมื่อรู้เรื่องดีแล้วว่า เรื่องไตรลักษณ์เป็นอย่างไร? แล้วจะปฏิบัติได้อย่างไร? นี่จึงค่อยมีหวังว่าจะได้ผล. การปฏิบัติเกี่ยวกับไตรลักษณ์นั้น ขอให้กำหนดไว้ให้แม่นยำว่า จะต้องแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท หรือ ๒ ชนิด เช่นเดียวกับการปฏิบัติทั่วไป :-

**ข้อปฏิบัติประเภทที่ ๑** หรือประเภทแรก ก็คือว่า เราศึกษาให้เข้าใจแล้วเอามาพิจารณาในลักษณะที่ลึกซึ้ง ด้วยจิตที่เป็นสมาธิอยู่เสมอ; ให้เห็นความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ที่มีอยู่รอบตัวเรา ซึ่งเป็นทุกข์ใคร่เย็นดี หรือเกลียดชังของเรา เพื่อให้รู้ว่า “สิ่งทั้งหลายทั้งปวงอันใครๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ว่าเรา-ว่าของเรา” นั้นเอง. นี่เราต้องทำอยู่เป็นประจำ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องปฏิบัติอยู่เป็นประจำ เมื่ออยู่ลับหลังอารมณ์.

**ข้อปฏิบัติประเภทที่ ๒** ก็คือ เมื่อเผชิญหน้ากันกับอารมณ์ : อารมณ์ที่จะมาทำให้รัก หรือให้เกลียด หรือให้กลัว หรือให้เป็นทุกข์ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นก็ต้องอาศัยสิ่งที่เรียกว่า สติ; แล้วก็ ลากเอาความรู้เรื่องพระไตรลักษณ์ที่เคยทำจน

**ขำนาญนั้นแหละ มาใช้ให้ทันทั่วทั้ง.** สติทำให้ระลึกได้ในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของสิ่งที่เข้ามากระทบ หรือว่ากำลังเกิดขึ้นเฉพาะหน้า, แล้ว จิตก็เลยเฉยได้ **ไม่เกิดอกุศล ไม่เกิดโทมนัส** กับสิ่งเหล่านั้น. นี่เป็นการปฏิบัติอีกแบบหนึ่ง คือข้อปฏิบัติเมื่อเผชิญหน้ากับเรื่องที่เกิดขึ้น.

เมื่อไม่มีเรื่องเกิดขึ้น เราก็ปฏิบัติลับหลัง : **พิจารณาสิ่งทั้งปวงทั้งหมด หงสึน โคสรอบคั่นรอบตัวว่า เป็นสังขารที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา.** หงสึน ก็เพื่อจะเปลี่ยนนิสัยใจคอของเรา **เปลี่ยนความเคยชิน** ของเราไปที่ละน้อย ๆ; เพื่อ **ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น** ในสิ่งทั้งปวง. การปฏิบัติอย่างนี้มีความสำคัญมากเหมือนกัน ถ้าทำอยู่เป็นประจำ นิสัยที่จะยึดมั่นถือมั่นนั้นจะน้อยลง; หมายความว่า จะยึดมั่น ถือมั่นยาก; อะไรที่จะมาทำให้เกิดความยินดียินร้ายนั้นทำได้ยาก.

ข้อปฏิบัติเมื่ออยู่ลับหลังอารมณ์นี้ เหมือนกับการฉีดยาป้องกันโรคอะไร อย่างหนึ่งไว้เป็นการล่วงหน้าตลอดไป, เป็นสิ่งที่ทำความปลอดภัย, หรือว่าน่าจะดีกว่า การที่จะปล่อยให้โรคมาถึง แล้วจึงค่อยต่อสู้กัน. แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อโรคมาถึงเข้า เราก็ต้องต่อสู้ เหมือนกับการรักษาโรคที่เกิดขึ้นมาแล้วจริง ๆ. อย่างหนึ่งมันเป็นเหมือนกับ **การป้องกัน** อยู่ตลอดเวลา ไม่เกิดโรคขึ้นมาก็ดีไป; อีกอย่างหนึ่งถ้าเกิดโรคขึ้นมาโดยเหตุใดเหตุหนึ่งเสียแล้ว ก็ต้องมี **การรักษา**; เราใช้เรื่องพระไตรลักษณ์สำหรับช่วยตัวเรา ในสองลักษณะอย่างนี้.

ตามธรรมดาเราอยู่กับพระไตรลักษณ์เหมือนกับฉีดยาคุ้มกันโรค แต่พอโรคเกิดขึ้น ก็ต้องเปลี่ยนไปใช้ยาชนิดที่จะฆ่าโรคนั้นโดยตรง; ยาฆ่าโรคก็คือพระไตรลักษณ์นั้นอีกเหมือนกัน. ฉะนั้นจึงเห็นได้ว่า **เราต้องพึ่งพาอาศัยพระไตรลักษณ์ ตลอดเวลาประมาทไม่ได้**; พระไตรลักษณ์จะต้องอยู่กับเรากับตัวตลอดเวลา เหมือนที่ฉีดยาเป็นภูมิคุ้มกันโรค; แล้วพอเกิดโรคก็เป็นภูมิรักษา ทำลายโรคนั้น.

การปฏิบัติอย่างแรกเป็นเรื่องของปัญญา หรือถ้าเป็นสติก็เรียกว่าสติปัฏฐาน คือ **ตั้งหน้าตั้งตาคำหนดจิต ผั่งลงไปในสติ ถึงความจริงของเรื่องไตรลักษณ์**, ทำสติปัฏฐานนี้อยู่ตลอดเวลา. แต่แล้วสติปัฏฐานนี้ต้องเอาไปใช้เป็นอาวุธ เป็นเครื่องต่อต้านเฉพาะหน้า ในเมื่อเกิดกรรมที่มีเรื่องขึ้นมาจริง ๆ. ถ้าเราไม่ฝึกสติปัฏฐานไว้ให้เป็นประจำอยู่ตลอดเวลา มันก็ยากที่จะมีสติขึ้นมาได้ในเมื่อมีอารมณ์มากระทบ. หรือว่ามันยากที่จะมีสติเกิด ระวังได้ขึ้นมาเมื่อมีอารมณ์กระทบ. แม้มีสติเกิดได้เองบ้าง กำลังของสติก็น้อยเกินไป ไม่ละเอียดลออ ไม่รุนแรงพอที่จะฆ่าอารมณ์นั้น ๆ ได้. ฉะนั้นขอให้เข้าใจหลักปฏิบัติโดยคร่าว ๆ หรือโดยหยาบ ๆ ว่าเป็น ๒ ประเภท อย่างที่กล่าวมานี้ เกี่ยวกับสิ่งที่เรียกว่าไตรลักษณ์.

ที่นี้เราก็ได้พูดถึงถึงเรื่องราวเกี่ยวกับพระไตรลักษณ์ในส่วนที่เป็นปัญญาที่จะต้องอบรมไว้ให้เป็นสติปัฏฐานอยู่เสมอ ให้ละเอียดออกไป.

ขอให้ทุกคนเข้าใจว่า **ความรู้ความเข้าใจถูกต้องนั้นจำเป็นก่อน**; ไม่ว่าในเรื่องอะไรหมด ต้องมีความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องในเรื่องนั้น ๆ ก่อน จึงจะมีประโยชน์. ขอให้นึกถึงเครื่องมือเครื่องใช้ในบ้านในเรือน ถ้าเราไม่รู้จักริวิธีใช้แล้ว มันจะมีประโยชน์อะไร; จะไปซื้ออาวุธที่ดีที่สุด ที่แรงร้ายที่สุด เอามาไว้ประจำตัว แต่แล้วใช้ไม่เป็น ไม่รู้ว่าจะใช้อย่างไร; อย่างนั้นมันก็ไม่มีความประโยชน์. นี่เปรียบเหมือนกับ **คนธรรมดาสามัญทั่วไป มีพระไตรลักษณ์ไว้กับเนื้อกับตัว** ในลักษณะอย่างนี้; และทั้งที่พระไตรลักษณ์นั้นเป็นอาวุธสูงสุด ร้ายแรงที่สุด ขจัดกิเลสได้หมดจดสิ้นเชิง ทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพานได้; **แต่แล้วใช้ไม่เป็น** หรือเหมือนกับคนบ้าคนหนึ่ง จะไปซื้อปืนจากพวกฝรั่งราคาตังแสนตั้งล้าน วิเศษที่สุด ดีที่สุด เอามาไว้แล้วก็ใช้ไม่เป็น. นี่มันจะได้แก่พวกเราส่วนมากซึ่งกำลังเป็นกันอยู่อย่างนี้; ขอให้ช่วยกันระมัดระวังสักหน่อย.



ร่างกายนี้<sup>๕๔</sup>คงใจว่าจะให้มันไม่ตาย ให้มันถาวร; แล้วก็ทุกคนแต่เรื่องความสุข  
สนุกสนาน เอ็ดอว้อยๆ ทั่ววันทั้งคืน. ที่พูดกันมากที่สุดก็ว่า ตัวกู - ของกู  
โดยรู้สึกตัวบ้าง ไม่รู้สึกตัวบ้าง ทั่ววันทั้งคืน. อย่างนั้นมันจึงเกิดนิสัยที่ตรงข้ามกับ  
พระไตรลักษณ์ขึ้นมา; นี่ก็คือเส้นผมที่สามารถบังภูเขา.

๒. อีกอย่างหนึ่งจะต้องรู้ไว้ว่า สัญชาตญาณของคน คิดไปแต่ในทาง  
ถาวร. สิ่งที่เราเรียกว่า “สัญชาตญาณ” นั้น คือ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นได้เองตามธรรมชาติ  
ไม่ต้องมีใครสอน : เช่นหนู รู้จักทำรัง นกรู้จักทำรัง หรืออะไรทำนองนี้ เขาเรียกว่า  
“สัญชาตญาณ”. แมลงผึ้งรู้จักทำรัง, หรือคนเมื่อมีอายุ เต็มโตเป็นหนุ่ม  
เป็นสาว ก็รู้จักการสืบพันธุ์ได้ โดยไม่ต้องมีใครสอน; มีอะไรอีกมากมายหลายอย่าง  
อย่างนี้ เขาเรียกว่า “สัญชาตญาณ”. สัญชาตญาณ คือ ญาณ หรือความรู้ที่เกิดขึ้น  
ได้เองตามธรรมชาติ.

ทั้ง<sup>๕๕</sup> สัญชาตญาณของคนเรา<sup>๕๖</sup> เป็นไปแต่ในทางที่จะคิดว่า แน่นหนา  
ถาวร มั่นคง ไม่แตกไม่ดับ, แล้วก็มีความสุขสนุกสนานเอ็ดอว้อย, แล้วก็  
เป็นตัวกู - เป็นของกู. สัญชาตญาณเดิมๆ เป็นอย่างนี้อยู่แล้วในสันดาน, พอคลอด  
ออกมาจากท้องแม่ สัญชาตญาณเดิมก็ติดตามาด้วย สำหรับจะมายายตัวให้มากยิ่งขึ้น  
ขึ้นไป. ฉะนั้นเด็ก ๆ ของเราที่ไม่ได้รับการอบรมตามหลักของพระอริยเจ้า ย่อมมี  
ความเจริญก้าวหน้าของสัญชาตญาณ ไปในทางที่ตรงกันข้ามจากพระไตรลักษณ์, มัน  
จึงเกิดเป็นเส้นผมบังภูเขาอยู่เรื่อยไป, ไม่เห็นพระไตรลักษณ์ ที่มีอยู่ที่เหนือที่ตัว  
ทั้ง<sup>๕๗</sup> เนื้อหนังอยู่ตลอดเวลา.

นี่เรียกว่าอุปมาเหมือนเส้นผมบังภูเขา, เส้นผมมันอยู่ชิดตากว่า; มันเลย  
บังได้ง่ายกว่า ทั้งที่มันเล็ก แต่ดูเหมือนกับเราเอาเส้นผมมาบังภูเขาได้. หรือว่า  
ของมันอยู่ที่หน้าผาก เรามองไม่เห็น ก็เพราะว่า มันอยู่ในลักษณะที่เราไม่มีวิธี



มองกัน; หรือเพราะมองไม่เห็น. เราไปมองแต่ในทางอื่น แม้จะไกลออกไปเท่าไรก็ยังไม่เห็นสองกลิ้งก็ยังเห็น; แต่ที่อยู่หน้าผากกลับมองไม่เห็น. ถ้าของอยู่ท้ายทอย บางทียังไม่เห็น; แต่ของอยู่หน้าผาก ก็ยังไม่เห็น. แม้มีเพชรอะไรติดอยู่สักเม็ดหนึ่งที่หน้าผาก ก็ยังไม่เห็น. นี่คือการที่เราไม่เห็นสิ่งที่ประเสริฐที่สุด คือไตรลักษณ์ ที่จะบงกชไม่ให้เกิดความทุกข์ และบำบัดรักษาความทุกข์ได้.

### เพิกถอน ความโง่หลง เสียก่อน แล้วพิจารณา ให้อุจจกภูความจริงในไตรลักษณ์

ที่นี้ก็มาทำความเข้าใจในเรื่องนี้ แปลว่าเรามาเลิก หรือเพิกถอนความโง่ ความเขลา ความหลง กันเสียสักขั้นหนึ่งก่อน; โดยมารู้ว่า “สิ่งที่เรียกว่าพระไตรลักษณ์นั้นอยู่ที่เนื้อตัว หัวใจไปทางเนื้อตัวของเรา”, จะเป็นรูปหรือเป็นเวทนา หรือเป็นสัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนไหน ๆ ก็ตามของสิ่งที่มีสมมติว่าตัวเรา อันแต่มีลักษณะเป็นไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนี้; นี่คือการพิจารณาส่วนข้างในของตัวเรา.

ข้างนอกตัวเรา บุตร ภรรยา สามี ของเราก็เป็นอย่างนั้น; ที่เลวไปกว่านั้น ทรัพย์สินสมบัติพัสถาน วัว ควาย ไร่ นา เงิน ทอง ข้าวของ อะไร ๆ มันก็เป็นอย่างนั้นเช่นเดียวกัน; คือชวนกัน รู้จักความมีลักษณะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หัวใจให้หมดทั้งโลก, ในบรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เป็นสังขาร เป็นอย่างนั้นทั้งนั้น. แม้จะถูกใครยัดถือว่าของตน หรือไม่ถูกใครยัดถือว่าของตน มันก็เป็นอย่างนั้นทั้งนั้น; ไม่ว่าเวลาไหน ยุคไหน มันก็ล้วนแต่เป็นอย่างนั้น ไม่มีใครบังคับได้ มันมีลักษณะเหมือนกับเป็นพระเจ้าเสียเอง. ฉะนั้นพระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสว่า :-

อุปฺปาทา วา ภิกฺขเว ตถาคตานิ อนุปฺปาทา วา ตถาคตานิ. - ดูก่อน  
ภิกษุทั้งหลาย, เพราะว่าตถาคตทั้งหลายเกิดขึ้นก็ตาม หรือ เพราะว่าตถาคตทั้งหลาย  
ไม่เกิดขึ้นก็ตาม; จิตฺตา ว สภาตฺถุ ธมฺมภูจิตฺตา ธมฺมนิยามตา - ธาตุนี้  
ย่อมตั้งอยู่ โดยความเป็นธัมมฐิติเป็นธัมมนิยาม ว่า : สพฺเพ สงฺขารรา อนิจฺจาติ  
- สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนิจจัง เป็นของไม่เที่ยง, สพฺเพ สงฺขารรา ทุกฺขาติ  
- สังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นทุกข์, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ - ธรรมทั้งหลาย  
ทั้งปวงเป็นอนัตตา. ตํ ตถาคโต อภิสมฺมุตฺติ อภิสเมติ - ตถาคตได้รู้พร้อม  
เฉพาะแล้ว เข้าถึงพร้อมเฉพาะแล้วซึ่งธรรมธาตุอันนั้น.

อภิสมฺมุตฺติวา อภิสเมตฺวา - ครั้นรู้พร้อมเฉพาะ ถึงพร้อมเฉพาะ  
ดังนั้นแล้ว, อาภิกฺขติ - ย่อมบอก, เทเสติ - ย่อมแสดง, ปญฺญเปติ - ย่อม  
บัญญัติ, ปญฺญเปติ - ย่อมตั้งไว้เฉพาะ, วิวเรติ - ย่อมเปิดเผย, วิภจฺติ - ย่อม  
จำแนก, อุตฺตานิ กโรติ - ย่อมกระทำให้เป็นของง่าย ว่า : สพฺเพ สงฺขารรา  
อนิจฺจา - สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง, สพฺเพ สงฺขารรา ทุกฺขา - สังขารทั้งหลาย  
ทั้งปวงเป็นทุกข์, สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตาติ - ธรรมทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา  
ดังนี้.

นี่คือพระพุทธานุชาตในพระบาลี ดิกนิบาต อังคุตตรนิกาย, และยังมี  
ที่อื่นอีก. ขอให้ท่านทั้งหลายกำหนดจดจำข้อความนี้ไว้ด้วย; เพราะว่าเป็นเครื่องให้  
เกิดกำลังขึ้นมา สำหรับที่จะเชื่อ หรือว่าสำหรับที่จะเอาจริงเอาจัง, สำหรับจะกลัว  
สำหรับจะละอาย ไม่รื้อรชกซ้ายอยู่. ทั้งนี้พระพุทธรเจ้าท่านได้ตรัสไว้เป็นใจความว่า :  
พระพุทธรเจ้าจะเกิดหรือไม่เกิด กฎความจริงอันนี้มันมีอยู่อย่างนั้น พระพุทธรเจ้า  
ไม่เกิดมันก็มีอยู่อย่างนี้ พระพุทธรเจ้าเกิดมันก็มีอยู่อย่างนี้; คือมีอยู่ว่า อนิจจัง  
ทุกข์ อนัตตา นั่นเอง.

บรรดาสิ่งทั้งหลายที่เป็น สัจสาร ก็มีเหตุปัจจัยปรุงแต่งแล้ว ก็ย่อมไม่เที่ยง และเป็นทุกข์. บรรดาสิ่งทั้งหลายทั้งที่เป็น สัจสาร ทั้งที่เป็น วิสัจสาร ก็ล้วนแต่เป็นอนัตตา : ไม่มีภาวะแห่งความเป็นตัวเป็นคน.

ขอให้นึกถึงข้อที่ว่า พระพุทธเจ้าท่านมายืนยันให้พวกเราทราบว่ : *ตถาคต* เกิดขึ้นมันก็เป็นอย่างนี้ *ตถาคต* ไม่เกิดขึ้นมันก็เป็นอย่างนี้. *เดียน* *ตถาคต* เพียงแต่รู้, รู้แจ้งเห็นจริงในข้อนี้ แล้วจึงเอามาทบให้ทราบ. เพราะว่าคนเป็นอื่นมายังไม่ทราบ เอามาแสดงให้มันแพร่หลายออกไป, เอามาบัญญัติเป็นกฎเป็นเกณฑ์สำหรับ ศึกษาเล่าเรียนกำหนดจดจำ, เอาขึ้นมาตั้งไว้ให้เด่น ให้เห็นความจริงเป็นข้อเท็จจริง ที่เด่นเห็นได้แต่ไกล; เหมือนกับดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ลอยเด่นอยู่อย่างนั้น.

พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ให้เราเห็นความจริงเด่นชัด แล้วทรงเปิดเผย; นี่หมายความว่า ก่อนนั้นมันเร้นลับ มันปกปิด มันคว่ำ พระพุทธเจ้าทรงกระทำให้เปิดเผยออกมา; แล้วทรงจำแนกแจกแจงออกไปโดยรายละเอียดเพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งทั่วถึง และไม่คลุมเครือ. ดังบทสุดท้ายที่มีคำว่า *อตุตฺตานํ กโรติ* - กระทำให้เป็นของง่าย หรือของหงาย; หมายความว่าก่อนนี้เป็นของยากที่สัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจ เหมือนกับของคว่ำอยู่; **พระพุทธเจ้าทรงหงาย** แล้วก็ทรงแสดง ทรงเปิดเผย ทรงชี้แจง ทรงทำให้มันง่าย พอที่คนทั้งหลายจะเข้าใจได้ง่ายว่า **สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา** อย่างนี้.

พวกเราเห็นว่ามิใช่คติ ที่เกิดมาในยุคในสมัย ที่ยังมีพระพุทธเจ้าอยู่ โดยพระคุณคือคำสั่งสอนของพระองค์ยังอยู่; กล่าวได้ว่าเกิดทันในศาสนาของพระพุทธเจ้า; มิใช่คติกว่าคนที่เกิดมาไม่ทันศาสนา ไม่ได้ยิน ไม่ได้ฟัง ไม่มีโอกาสที่จะได้ยินได้ฟัง. เรามีโอกาสได้ยินได้ฟัง; แต่แล้วมันก็มีทางที่จะกลายเป็นอย่างอื่น คือสักว่าฟังแต่แล้วก็ยังไม่เข้าใจ.

ที่นี้ การปฏิบัติมันก็อยู่ตรงที่ว่า จะต้องทำความเข้าใจว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้นเป็นอย่างไร? คำอธิบายเกี่ยวกับไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตานั้นพูดกันมามากมายแล้ว, จะคงพูดแต่เพียงหัวข้อ หรือใจความสำคัญ. แต่ที่อีกนั้นแหละ มันจะเข้าตำราเดียวกันไปหมดที่ว่า ไม่เอาจริงเอาจริงกันในส่วนการปฏิบัติ, หรือไม่มีการปฏิบัติเสียเลย. เราพูดกันแต่เรื่องว่า อย่าทำชั่ว ทำความดี; แต่แล้วก็ไม่ได้ทำ; เพราะเราบังคับตัวเองให้ทำไม่ได้.

เราพอจะรู้ว่าอะไรชั่ว อะไรดี แต่แล้วก็ทำความดีไม่ได้, ทั่วๆไปก็มีลักษณะอย่างนี้; ไม่มีอะไรมาบังคับให้ทำดี. เรื่องไตรลักษณ์นี้ก็เหมือนกัน พอจะรู้ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เป็นอย่างไร; แต่แล้วก็ ปฏิบัติให้เห็นจริงเห็นจังไม่ได้; เราจึงมีความทุกข์กันอยู่ในโลกนี้ทั่วไปทั้งโลก, ทั้งโลกไม่ยกเว้นใคร. คนทั้งหลายตามธรรมดาที่มีติดบอดหลับอยู่ ด้วยความไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ไม่รู้ว่าอะไรเป็นอย่างไร, ไม่รู้ว่าโลกเป็นอย่างไร. คนทั้งหลายก็เลยหลับตาทำไปตามอำนาจของกิเลส จึงได้กระทำอย่างเป็นอันธพาล; เพราะฉะนั้น ความเป็นอันธพาลทั้งปวง ทั้งหมด ทั้งสิ้น ทุกชนิดนี้ ด้รากฐานอยู่บนการไม่เห็นพระไตรลักษณ์.

### ความเห็นแก่ตัว หรืออันธพาล ทำให้ไม่เห็นไตรลักษณ์

ขอให้ช่วยไปคิดไปนึกกันทุกคน ด้วยว่า ความเป็นอันธพาลในโลกนี้มีรากฐานอยู่บนการที่คนเราไม่เห็นพระไตรลักษณ์; พอเห็นพระไตรลักษณ์เท่านั้น อันธพาลจะหมดไป.

ที่นี้เราจะพูดถึงคำว่า “อันธพาล” กันสักหน่อย; ผู้ที่เรียกตัวเองว่าเป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา เป็นภิกษุ เป็นสามเณร ก็ยังเป็นอันธพาลได้. ฟังดูไม่น่าเชื่อ แต่จริงที่สุด : ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นอันธพาล มีอยู่มากในโลกนี้ ในเวลานี้ กระทั่งว่าในวัดนี้; เพราะไม่รู้ ว่าอะไรไม่เที่ยง อะไรเป็นทุกข์

**อะไรเป็นอนัตตา อย่างไร.** *อนฺธ*—แปลว่า *มืด*, *พาล*—แปลว่า *อ่อน* หรือ *โง่*. ต้องจำคำว่า “อนฺธ” — อันนี้แปลว่ามืด เช่น มืดแห่งกลางคืน; อนฺธ แปลว่า มืดหรือบอด, แล้ว พาล แปลว่า อ่อน เหมือนเด็กอ่อน ซึ่งยังโง่อยู่. ถ้าภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา ยังโง่—ยังอ่อน ต่อพระไตรลักษณ์ **ไม่รู้อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** **ชนิดที่จะป้องกันกิเลสได้** หรือว่าแก้ไขกิเลสได้แล้ว, เขาเหล่านั้นก็ **ยังเป็นอนธพาล**. นี่เป็นสิ่งที่ต้องคิดดูเป็นข้อแรก.

อนธพาล ชนิดที่เรียกว่าเที่ยวแกล้งแวงแวง, เป็นอนธพาลอยู่ตามถนนหนทางที่นั่นที่นั่น เที้ยวจี เที้ยวขโมย เที้ยวทำอะไรต่าง ๆ, นั่นก็ **เป็นอนธพาลอย่างเลว** ออกไปอีก; **นี่ก็เพราะไม่เห็นไตรลักษณ์.** ถ้าคนเหล่านั้นมองเห็นไตรลักษณ์เหมือนพระพุทธเจ้าท่านสอนแล้ว เขาจะทำอย่างนั้นไม่ได้; เขาจะเขียนฐานะเหมือนผู้เป็นภิกษุสามเณรมองเห็นไตรลักษณ์แล้ว ก็บรรลุมรรค ผล นิพพานไปได้. ถ้า “อนธพาล” ตามข้างถนนเห็นพระไตรลักษณ์บ้าง ก็จะหยุดความเป็นอนธพาลได้; เพราะมีความรู้ว่าจะอะไรเป็นอย่างไร; รู้ว่าคนเราเกิดมาทำไม, จะไม่เป็นอนธพาลเลวไปอีก.

มองดูให้กว้างออกไปอีก **ทั้งโลกก็เป็นอนธพาล** : เป็นนักศึกษาอนธพาล เป็นสุภาพบุรุษอนธพาล เป็นนักการเมืองอนธพาล เป็นนักปกครองอนธพาล **เพราะเหตุที่ไม่รู้จัก อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา**; แล้วก็ทำให้โลกนี้วุ่นวายไปด้วยการเบียดเบียน. โลกยังเต็มไปด้วยการเบียดเบียนอยู่เพียงใด ก็ชื่อก็บอกว่ามีคนอนธพาลอยู่ในโลกเพียงนั้น; เพราะคนในโลกส่วนใหญ่เป็นคนมืด เป็นคนบอด; ไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ไม่จัดไม่ทำสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไปในลักษณะที่จะทำให้เกิดสันติภาพ หรือเกิดความสุข. ฉะนั้นจึงเรียกว่ากำลังเป็นอนธพาลกันอยู่ทั้งโลก หรือว่าโลกส่วนใหญ่เป็นอนธพาล; มีไม่กี่คนที่ไม่เป็นอนธพาล และมีอยู่เป็นส่วนน้อยก็เลยมองไม่เห็น; มองที่ไรเห็น **เป็นอนธพาลไปทั้งโลก คือมีแต่ความเห็นแก่ตัว.**

ขอให้จำคำๆ นี้ไว้ให้เป็นพิเศษว่า “มีแต่ความเห็นแก่ตัว”, **ทุกห้วงแห่งมีแต่ความเห็นแก่ตัว. ฉะนั้นจึงคิด จึงพูด จึงทำ ไปแต่ในทางที่จะเอาเปรียบผู้อื่น ทำลายผู้อื่น.** เพื่อได้ประโยชน์ของผู้อื่นมาเป็นของตัวเอง; อย่างนั้นทั้งนั้น. นี่ขอให้มองดูความสำคัญของพระไตรลักษณ์ ว่าเมื่อขาดไปแล้วจะเกิดอะไรขึ้น; และเมื่อโลกนี้ขาดปัญญาในข้อนี้ไปแล้ว จะเกิดอะไรขึ้นในโลกนี้. นี่เป็นข้อเท็จจริงของพระเจ้า กล่าวคือสิ่งที่มีความสูงส่งที่สุดเหนือสิ่งใด : ทำนองเดียวกับที่พระพุทธเจ้าตรัส : **ว่า ตถาคตเกิดขึ้นก็ตาม ตถาคตไม่เกิดขึ้นก็ตาม สิ่งนี้จะต้องเป็นอย่างน้อยอยู่เสมอไป.** นี่มีความเด็ดขาดแน่นอนอย่างนี้; แล้วคนก็ไม่รู้ คนก็ไปคิดเอาว่า “เราจะทำอะไรได้ตามชอบใจของเรา”, แล้วจึงทำไปตามความเห็นแก่ตัวของตัว, จึงได้มีแต่ความทุกข์เต็มไปทั้งโลก. ถ้าเรามองเห็นข้อนี้จะเกิดกำลังอันหนึ่งขึ้นมา คือกำลังที่จะเป็นแรงผลักดันให้ประพฤติปฏิบัติได้.

เดี๋ยวนี้แม้เรารู้ว่า อะไรดีอะไรชั่วแล้ว เราก็ก็นึกปฏิบัติไม่ได้ เพราะขาดกำลังที่จะมาทำให้เกิดการปฏิบัติได้; ฉะนั้นถ้ามีแต่พูดกันให้เหนื่อยเปล่าๆ ว่า จงทำดี เว้นชั่ว, หรือว่าอะไรทำนองนี้, โดยไม่มีการปฏิบัติอย่าง “ทำดี เว้นชั่ว” โลกก็ยังต้องเต็มไปด้วยคนชั่วอยู่นั่นเอง.

ในวงพุทธบริษัทโดยเฉพาะนี้ก็เหมือนกัน ถ้าพูดกันแต่เรื่องไตรลักษณ์จนใช้คำว่า “พระไตรลักษณ์” แล้วก็พลั้งได้ แม้เมื่อล้นหลามก็ยังไม่พลั้งออกไปเป็นไตรลักษณ์; แม้อย่างนั้นก็ยังไม่รู้ไม่ได้ เพราะไม่เป็นพระไตรลักษณ์จริง, เป็นพระไตรลักษณ์แต่ปาก. ฉะนั้นเราต้องพยายามศึกษาให้มาก จนเกิดความกลัวว่า **ถ้าไม่มีพระไตรลักษณ์แล้ว จะเป็นความสูญเสียหรือวินาศ หรืออะไรอย่างร้ายแรงถึงที่สุด.**

### คนไม่กลัวความทุกข์ จึงประมาท ต่อพระไตรลักษณ์

ที่นี่เราจะคิดอย่างไร? เราจะพิจารณากันอย่างไร? จึงจะเกิดความกลัวอันขึ้นมา คือเกิดความไม่ประมาทขึ้นมา. เดียวนี้เราอยู่ด้วยความประมาท โดยรู้ตัวบ้าง ไม่รู้ตัวบ้าง; แล้วเราจะคิดกันอย่างไร ที่จะให้เกิดความไม่ประมาทขึ้นมาได้.

แนวของการคิด ก็คิดเป็นลำดับมา อย่างที่ได้กล่าวมาบ้างแล้ว : ว่าเรื่อง **ไตรลักษณ์** เป็นอย่างนี้ เต็ดขาดตายตัว เป็นกฎของธรรมชาติ เป็นกฎของธรรมชาติ ไม่เห็นแก่หน้าใคร; ใครจะรู้หรือใครจะไม่รู้ ธรรมชาติก็ไม่ให้ความคิดแปลกแตกต่างอะไรกัน. **เหมือนกับกฎหมายบ้านเมือง เขาถือว่า ใครจะบอกว่าไม่รู้ไม่ได้ : จะรู้หรือไม่รู้ก็ตามใจ ถ้าทำผิดแล้วต้องเป็นผิด.** กฎธรรมชาติก็เป็นอย่างนั้น; แต่มันยิ่งกว่ากฎหมาย; เพราะว่ากฎหมายนั้นทำขึ้นด้วยคน ปฏิบัติด้วยคน รักษาด้วยคน วินิจฉัยด้วยคน. กฎหมายยังมีผล มีพลัง มีผิดพลาดได้; แต่ส่วน **กฎธรรมชาตินั้นเป็นไปโดยธรรมชาติ** มันไม่ใช่คน; มันยิ่งกว่าคน เป็นเหมือนกับพระเจ้า, **เป็นพระธรรมที่ไม่รู้จักผิดพลาด** ไม่รู้จักอ่อนแอแรงกลอนแคลนไปตามสิ่งที่เข้ามาประเล้าประโลม.

เดี๋ยวนี้ในโลกนี้เรายังถือกันว่ามีความยุติธรรมด้วยกฎหมาย; แต่แล้วผู้ถือกฎหมาย ผู้รักษากฎหมาย ผู้วินิจฉัยกฎหมายนั้น ยิ่งอ่อนแอแรงกลอนแคลนได้. เราอย่าไปหวังอาการอย่างนี้กับ **กฎของพระธรรม; ต้องถือว่า เป็นสิ่งที่เด็ดขาด** ไม่มีอ่อนแอแรงกลอนแคลน, จะมีผลตรงไปตรงมา : ทำอย่างนั้นลงไปจะต้องมีความทุกข์, ทำอย่างนี้จะต้องไม่มีความทุกข์ หรือจะต้องดับทุกข์ได้; เป็นของตายตัวอยู่อย่างนี้.

กฎธรรมชาตินั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องรู้ ไม่รู้ไม่ได้; เว้นไว้แต่ว่ายอมเป็นทุกข์. มันเป็นกฎที่มนุษย์จะต้องรู้ สำหรับที่จะไม่เป็นทุกข์; ถ้าไม่รู้ ก็จะต้องมี

การทำผิด แล้วก็ต้องเป็นทุกข์; นกนาคกลัวพอสสมศวรอยู่แล้ว. **ขอให้คิดกันให้มาก ล้อกล้อความทุกข์**; ถ้าถึงขนาดที่ไม่กลัวความทุกข์แล้ว พระเจ้าก็ช่วยไม่ได้, พระพุทธเจ้าก็ช่วยไม่ได้; ถ้าคนไม่กลัวความทุกข์แล้ว ไม่มีใครช่วยได้. ฉะนั้นควรจะต้องมีอะไรสักอย่างหนึ่ง ที่ช่วยกันในเบื้องต้น พอให้คนได้รู้จักกลัวความทุกข์. มันก็ไม่มีอะไร นอกจาก **การทำให้รู้จักสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์จริงๆ แล้วจะกลัวทุกข์**. การที่ไม่กลัวความทุกข์ก็เพราะไม่รู้จักความทุกข์จริงๆ. คนไปกลัวผี กลัวเสือ กลัวคน กลัวโรค กลัวเจ็บไข้ มีมากมาย; แต่เขาไม่กลัวสิ่งที่น่ากลัวกว่า คือความทุกข์; เพราะมองไม่เห็น ไม่เข้าใจสิ่งที่เรียกว่าความทุกข์ กลับไปเห็นความทุกข์เป็นความสุขไปเสียก็มี.

แม้ว่าจะไม่พูดถึงขนาดที่ว่าเป็นความทุกข์ที่เห็นได้ชัด มันก็ยังมมีเรื่องที่จะต้องพูด ให้รู้กันอีกมาก. สำหรับคนที่จิตใจสูง พอที่จะกล่าวได้ว่า รู้จักกลัวความทุกข์แล้ว; <sup>๕๔๔</sup> **นักค่อขอท้าว คนที่จิตใจสูง รู้จักกลัวความทุกข์บ้างแล้วนั้น ยังโง่ยัง ตื้นเขิน ยัง หลงใหลต่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวง** ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง. ความโง่หลงนั้นมันก็เป็นความทุกข์เหมือนกัน; แต่เป็นความทุกข์ที่คนมองไม่เห็นว่าเป็นความทุกข์, กลับเห็นเป็นความสนุกไปเสียก็มี พอใจไปเสียก็มี : เทียบต้นแต่นั้นนั้น เทียบหลงใหลมัวเมานั้น หรือบางทีโง่อยู่นั้นแหละ กลับคิดว่าสบายที่สุด; เขาจะรู้สึกอย่างนั้น. เมื่ออยู่ด้วยความโง่กลับรู้สึกว่ายสบายที่สุด เพราะคิดอะไรไม่เป็น คิดอะไรไม่ได้ ปลดปล่อยมันทิ้งๆไปอย่างนั้น รู้สึกว่าสบายดีเหมือนกัน. <sup>๕๔๕</sup> **นักค่อคนที่ไม่รู้จักพระไตรลักษณ์** อีกนั่นเอง.

**ถ้ารู้จักพระไตรลักษณ์ก็จะหาสิ่ง หายหลง หายต้นต้น ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง** ถึงขนาดที่จะเรียกว่าไม่หวั่นระไม่ร้องไห้, คืออะไรจะมาให้หวั่นระก็ไม่ได้; เพราะรู้จักสิ่งนั้นดี. ไม่หวั่นระ ไม่หลงไปจนถึงรักถึงอะไร จนถึงกับ



หวัเพราะได้; แล้วก็ไม่ต้องร้องไห้, คือจะไม่กลัวอะไรนั่นเอง. **เดี๋ยวนี้เพราะเราไม่รู้ว่าจะไรเป็นอะไร** เราก็ตีใจ ยินดีว่าเริง หวัเพราะว่า **ในเมื่อได้อย่างใจ, แล้วก็ร้องไห้ในเมื่อไม่ได้อย่างใจ.** นี่คือพวก “คนอันธพาล” คนทั่วไปอาจจะไม่เรียกคนเหล่านี้ว่า “คนอันธพาล” หรือคนผิดปกติ; แต่พระอรหันต์ หรือพระพุทธเจ้า ท่านมองคนชนิดนี้ไปในลักษณะที่เป็น “คนอันธพาล” เป็นคนโง่.

ดังนั้น เราขอเตือนรำกัน สวยงามอย่างนั้นอย่างนี้ พระพุทธเจ้าตรัสว่า **ในอริยวินัยนี้ การเดินรำคือการของคนบ้า;** แต่ชาวโลกทั่วไปในโลกในปัจจุบันนี้ เขานิยมการเดินรำว่าเป็นวัฒนธรรม เป็นของดี เป็นประโยชน์ เป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ไม่มีใครว่าใครบ้า; เว้นแต่ในหลักธรรมอริยวินัยของพระอริยเจ้านั้นถือว่า **การเดินรำเป็นอาการของคนบ้า, การหวัเพราะเป็นอาการของเด็กอ่อน, การร้องเพลงเป็นการร้องไห้;** คำกล่าวเหล่านี้มีอยู่ในบาลี. เพราะว่าเมื่อใจอยู่ในระดับสูงแล้ว จึงมองเห็นลักษณะดังที่กล่าวมาอย่างนี้ได้ ส่วนคนธรรมดาทั่วไป ไม่ไปว่าใครว่าเป็นบ้า ทั้งที่ว่าเขาเหล่านั้นเดี๋ยวหวัเพราะเดี๋ยวร้องไห้; อะไรมาทำให้น่าขบใจก็หวัเพราะ, อะไรมาให้น่ากลัวก็กลัว, กว้างหนึกร้องไห้; เพราะคนธรรมดาใจยังไม่สูงเหมือนพระอริยเจ้า.

คำว่า เป็น “คนบ้า” หรือเป็น “คนอันธพาล” หรืออะไรนี้ มีหลายความหมาย; แต่ดูกันง่าย ๆ ก็คือว่ามันปรกติอยู่ไม่ได้. **คนที่ไม่รู้พระไตรลักษณ์ โดยแท้จริงนั้นมันปรกติอยู่ไม่ได้ :** เดียวก็จะหวัเพราะ เดียวก็จะร้องไห้เสมอไป. แล้วก็ไปคิดดูเอาเองว่า เดียวหวัเพราะเดี๋ยวร้องไห้, เดียวหวัเพราะเดี๋ยวร้องไห้, อย่างนี้เป็นคนดีหรือคนบ้า แล้วมันน่าเห็นตเห็นน้อยไหม? เทียบกันกับอยู่โดยปรกติ โดยไม่ต้องร้องไห้ โดยไม่ต้องหวัเพราะนี้ อันไหนจะดีกว่ากัน?

ในที่สุดก็จะมองเห็น **คุณของพระไตรลักษณ์ ที่จะทำให้คนไม่ต้องหวัเพราะ ไม่ต้องร้องไห้ :** คือไม่ไปเป็นทาสของอารมณ์ : เดียวไปเป็นทาสของอารมณ์ที่ทำให้ยินดีก็ยินดี, เดียวไปเป็นทาสของอารมณ์ที่ทำให้ยินร้ายก็ยินร้าย; แล้วก็ยินดียินร้าย

อย่างนี้อยู่ตลอดชีวิต, เป็นการตนรนอยู่ตลอดเวลา ไม่ถึงกับเป็นทุกข์มากมาย; แต่เป็นความทุกข์อย่างลึกซึ้ง ซ่อนเร้นอยู่ในความตนรนนั้น. ถ้ามองเห็นคุณของ พระไตรลักษณ์แล้วจะทำให้หยุดตนรนได้.

ถ้าทำได้มากถึงขนาดแล้ว **พระไตรลักษณ์นี้จะทำให้เย็นเป็นนิพพานชนิดใด ชนิดหนึ่ง**, เย็นเป็นนิพพานอย่างชั่วคราวชั่วคราวก็ได้, นิพพานจริงที่มากขึ้นไปก็ได้. เรื่องเย็นเป็นนิพพานนี้เราพูดกันแล้วอย่างละเอียดลออที่สุด เมื่อการบรรยายครั้งที่แล้วๆ มา. ขอให้ระลึกนึกถึงการบรรยายนั้นๆ หมายความว่า เย็น; แล้วก็รู้ว่าในเวลานี้ว่า พระไตรลักษณ์นี้แหละจะช่วยให้เย็น, จะไม่ร้อน; แต่จะเย็นเป็นนิพพานชนิดใดชนิดหนึ่ง ตามมากตามน้อย ตามความสามารถที่ตนรู้ และปฏิบัติได้.

นี่เรียกว่าการรู้พระไตรลักษณ์ด้วยปัญญา คือรู้จริง ๆ จะมีประโยชน์. ถ้าไม่รู้ก็คือโง่ คือบอด คืออัมพาต; ไม่ว่าจะเป็นพระ เป็นเณร หรือเป็นอุบาสก เป็นอุบาสิกา ก็เป็นคนโง่เป็นอัมพาต. ทำตัวเองให้เดือดร้อนก่อนโดยไม่รู้สึกตัว, ทำตัวเองให้เดือดร้อนเป็นทุกข์, แล้วก็ปะปะไปทำให้ผู้อื่นเดือดร้อนด้วยอีกมากมาย. คนโง่ทำตัวเองให้เป็นทุกข์ แล้วก็จะปะปะทำผู้อื่นให้เดือดร้อนออกไปมากมาย รบกวนกันไม่มีที่สิ้นสุด; และ **ความโง่ชนิดที่ร้ายแรงที่สุดคือความโง่ที่เกิดมาจากการที่ไม่รู้เรื่องพระไตรลักษณ์**; ความโง่อื่น ๆ ไม่ร้ายแรงเท่า.

ขอให้เราพยายามที่จะเข้าใจพระไตรลักษณ์, หรือว่ารู้เสียบ้าง ก็ยังดีกว่าไม่รู้เสียเลย; อย่างน้อยเราต้องรู้เสียบ้าง ดีกว่าไม่รู้เสียเลย; **เพื่อจะได้มีสติ ยั้งใจได้บ้างเป็นครั้งเป็นคราว**. ถ้าเรารู้ยั้งยั้ง ก็จะระงับยับยั้งได้บ้าง, หรือว่ามันพลออกไปสักครึ่งหนึ่งแล้วก็รู้สึกตัว แล้วก็กลับมาก็ได้ ยังดีกว่าไม่รู้เสียเลยอย่างนี้.

### ธรรมลักษณะ ของ ไตรลักษณ์

เออละ <sup>๕๔</sup> ทนที่จะพูดเรื่อง **พระไตรลักษณ์** แยกออกจากกันเป็น ๓ พวก :  
**พวกแรก** เรียกว่า **อนิจจัง** รู้ความไม่เที่ยง คือเปลี่ยนแปลงเรื่อย ของสิ่งที่มีเหตุมีปัจจัย  
 ประชุมแต่ง; คือสิ่งทั้งปวงที่เราเรียกกันว่าโลก ว่าสังขารนั้นแหละ ทั้งโลกเปลี่ยนแปลง  
 เรื่อย. **พวกที่ ๒ ก็เป็นทุกข์** คือว่าเป็นของที่ต้องทน ทนได้ยากหรือต้องทน.  
**พวกที่ ๓** ก็ว่า **เป็นอนัตตา** คือไม่มีความเป็นตัวตน.

#### พวกที่ ๑ อนิจจัง

ความไม่เที่ยงนี้ อธิบายกันได้หลายอย่าง จะเอา **เวลา** เป็นเครื่องวัด ก็บอก  
**ความไม่เที่ยง**, หรือว่าจะเอา **กิริยาอาการ** เป็นเครื่องวัดก็ **บอกความไม่เที่ยง**, เอา  
**รูปร่าง** เป็นเครื่องวัดก็ **บอกความไม่เที่ยง**; แต่ว่าสิ่งเหล่านั้นมันเนื่องกัน.

ดูให้ดี : **เวลาเป็นเครื่องบอกว่าจะไรได้เปลี่ยนไปอย่างไร, รูปร่าง**  
**อาการ** มันก็บอกว่าจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรในเวลาเท่าไร, ฉะนั้นกฎเกี่ยวกับเวลา  
 และเกี่ยวกับเนื้อที่นี้ เป็นกฎเกณฑ์ที่บอกความไม่เที่ยง หรือความเปลี่ยนแปลง,  
 เราจะต้องทำความเข้าใจ.

ถ้าเวลามันสั้นเกินไป คือชั่วกระพริบตาเดียว เราก็ยากที่จะรู้ว่ามัน  
 เปลี่ยนแปลง; แต่ถ้าเวลานานตั้งชั่วโมงสองชั่วโมง เราก็รู้ว่ามันเปลี่ยนแปลง.  
 ถ้าเวลาหลายวัน หลายเดือน หลายปี เราก็รู้ว่า อ้าว! มันเปลี่ยนแปลงเยอะเยอะ  
 เปลี่ยนแปลงมาก เช่น จากหนุ่มเป็นแก่ออย่างนี้เป็นต้น. **ถ้าลาคในเรืองเวลาแล้ว**  
**แม้แต่ชั่วกระพริบตาเดียว ก็รู้ความเปลี่ยนแปลงได้** อย่างน้อยก็รู้ว่าตาที่มันกระพริบ  
 นั้น ก็คือความเปลี่ยนแปลง ขณะจิตเดียวก็เป็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น-ตั้งอยู่-  
 ดับไป; ชั่วขณะจิตเดียว มันก็คือความเปลี่ยนแปลงของจิตนั่นเอง.

ขอให้เข้าใจ ความสัมพันธ์กันระหว่างเวลากับวัตถุ ก็รู้ความเปลี่ยนแปลงได้โดยง่าย; แล้วก็เห็นว่าสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ราวกับว่าน้ำไหลเป็นน้ำ, เหมือนกับน้ำที่ไหลไปเรื่อยไม่มีหยุด. หยาบๆ ก็ว่า เกิดมาเป็นเด็ก เป็นหนุ่ม เป็นสาว เป็นผู้ใหญ่ เป็นคนแก่ คนเฒ่า แล้วเป็นคนตาย; ที่นี่ยะเดียวที่เป็นเด็กนี้ มันก็ยังมีเปลี่ยนแปลงอย่างนั้นอย่างนี้เป็นประจำวัน; แล้วในเพียงชั่ว ๒-๓ นาทีนี้ มันก็เปลี่ยนแปลง ทางความคิด ความนึก ทางอิริยาบถ ทางอะไรต่างๆ ก็มีการเปลี่ยนแปลงเรื่อย.

ดังที่ได้พูดเมื่อคราวที่แล้วมาว่า ชั่วเวลาชั่วชั่วอยู่ในปาก ยังไม่ทันจะกลืนลงไป ในคอทั้งหมด ความเปลี่ยนแปลงทางจิต เกิดเป็นภพ เป็นชาติ ขึ้นมาได้หลายชนิด : เมื่ออรรอยอยู่ก็คิดจะเป็นโจรเป็นขโมยหากินอีก หรืออะไรทำนองนี้; นี่เป็นความเปลี่ยนแปลงทางจิตที่รุนแรงที่ใหญ่หลวง.

เรารู้จักความเปลี่ยนแปลงโดยหลักทั่วไป อย่างนี้แล้ว ก็เป็นความรู้อันหนึ่ง, คือเป็นความรู้ข้อแรกว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวงเปลี่ยนแปลง; ฉะนั้นอย่าไปโง่ว่ามันจะแน่นอน เทียงแต่ตามความประสงค์ของเรา. ขอให้เข็ลงไปเสียทีก่อนว่า สิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลง; แต่เดี๋ยวนี้มันหลอกเรา คือความเปลี่ยนแปลงนั้นกลับหลอกเรา ทำให้เราโง่ถนัดใจลงไปอีก. เมื่อเรากินอาหาร เพราะได้มีการเปลี่ยนแปลงกลิ่น : เตี้ยวเผ็ด เตี้ยวหวาน เตี้ยวเค็ม เตี้ยวเปรี้ยว เตี้ยวขม เตี้ยวอะไร; มันก็เลยอรรอยไปเลย. ในสำหรับกับข้าวถาดหนึ่งนี้มีของหวาน ของเปรี้ยว ของเผ็ด ของเค็ม ของขม สลับกันได้มากๆ อย่างนี้, เปลี่ยนแปลงกันมากๆ อย่างนี้ ยิ่งอรรอยไปเลย, ยิ่งเพลิดเพลินเมาหมกมากขึ้นไปอีก. นี่เพราะว่ารสของความเปลี่ยนแปลง; ถ้าไม่มีความเปลี่ยนแปลงแล้ว มันไม่มีรสไม่มีชาติ; มันต้องเปลี่ยนแปลงระหว่างสุขกับทุกข์ — ทุกข์กับสุข — สุขกับทุกข์เรื่อย ๆ ถ้าเปลี่ยนแปลงกันอยู่อย่างนี้ยังมีรสมีชาติ : ไปกินกับข้าวที่รสขมสักชนิดหนึ่ง แล้วมากินกับข้าวที่รสหวาน; อย่างนี้มันก็รู้สึกรสสนั่นแรงมาก คนก็เลยติดในรสได้.

ข้อนี้มีความสำคัญมากตรงที่ว่า **ความเปลี่ยนแปลงนั้นหลอกเรา** ให้เห็น **เป็นของน่าปรารถนาไปเสีย** คือให้เกิดความสนุกสนานเฮร็ดอร่อย เพราะความเปลี่ยนแปลงนั้นด้วย. เราก็มักสนใจส่วนนี้ : สนใจส่วนที่มันอร่อย ก็เลยไม่รู้ไม่ซีกับส่วนที่มันเปลี่ยนแปลง; เพราะมีความประมาท มีความมัวเมา, เพราะไม่รู้เรื่องความไม่เที่ยง.

สำหรับเรื่อง **ความไม่เที่ยง** เป็นข้อแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นข้อแรก; คล้ายๆ กับว่า ค่อยเห็นง่ายสักหน่อย จึงเอามาไว้เป็นข้อแรกข้อหนึ่ง, เห็นง่ายกว่า **ความทุกข์**. ความทุกข์เห็นง่ายกว่าความเป็นอนัตตา จึงเอาความเป็นอนิจจังมาให้เห็นเป็นข้อแรก; ยิ่งกว่านั้นยังรู้ได้อีกว่า **พวกอื่นนอกจากพวกพุทธศาสนา ก็ยังมีสอนเรื่องอนิจจัง**. พระพุทธเจ้าท่านก็ยังเคยตรัสถึงศาสดาบางคนที่สอนเรื่องอนิจจัง แต่ว่าเขาสอนแต่เรื่องอนิจจัง ไม่ได้สอนไปถึงทุกข์ อนัตตา. เขาสอนเรื่องอนิจจังอย่างดี อย่างมาก อย่างอะไรรุนแรงเหมือนกัน; แต่สอนเรื่องทุกข์เรื่องอนัตตาไม่เป็น; ศาสดานั่นๆ ก็อยู่ในประเทศอินเดียด้วยกัน.

ในประวัติศาสตร์ของวิชาความรู้ ก็มีปรากฏอยู่ว่า ทางฝ่ายตะวันตก ในประเทศกรีก ประเทศบรมโบราณพ้องสมัยกับพุทธกาลก็มีนักปรัชญา นักคิดบางคนสอนเรื่องความเปลี่ยนแปลงเหมือนกัน ในลักษณะที่พอๆ กัน. เพราะฉะนั้นเราพอจะพูดได้ว่า **เรื่องความเปลี่ยนแปลง** เป็นลักษณะที่มองเห็นได้ง่ายกว่าลักษณะ **อนัน**; แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังมีความลึกซึ้ง หรือว่ามีแง่มุมที่แปลกกันอยู่นั่นเอง; ที่ต้องการมากที่สุดก็คือ ความเปลี่ยนแปลงชนิดที่ทำให้เกิดความรู้สึkBื่อหน่ายคลายกำหนด.

**ถ้าเห็นความเปลี่ยนแปลงจริง และสมบูรณ์ถึงที่สุด ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนด** บรรลุมรรค ผล นิพพาน ไปได้เหมือนกัน โดยไม่ต้องพูดถึงความทุกข์ หรือความเป็นอนัตตา, พูดถึงแต่ความไม่เที่ยงอย่างเคือง ให้รู้แรงถึง

ขนาดเดอะ จะทำให้เกิดความเบื่อกลายคลาอกำหนด และบรรลุนิพพาน  
ได้เหมือนกัน ก็กว่าทุกข์ หรืออนัตตาได้เหมือนกัน แต่เป็นอย่างน้อย ชั่วครู่อยู่  
ในความไม่เที่ยงนั้น ซึ่งเมื่อปรากฏออกมาเด่นชัด, เห็นชัดแต่ความไม่เที่ยง.

ผู้ที่เห็นอนิจจังเป็นเบื้องต้น อย่างนี้แล้ว บรรลุนิพพานก็มีเหมือนกัน;  
เขาเรียกว่า อนิมิตตวิโมกข์ หรืออนิมิตตนิพพาน — นิพพานหรือวิโมกข์ ที่ได้มา  
โดยเห็นความไม่เที่ยงเป็นหลักเป็นประธาน; เห็นแจ้งว่า ไม่มีอะไรเป็นที่เกาะเกี่ยวได้  
หันโหลเสียเรื่อย ไม่มีอะไรจะเกาะยึดจับเอาได้; กระทำจิตให้เบื่อกลายคลา-  
อกำหนดแล้ว หลุดพ้นได้เหมือนกัน

ถ้าอาศัยความเป็นทุกข์มาเป็นหลักเป็นประธาน บรรลุนิพพาน ประเภท  
อัปปณิหิตวิโมกข์ หรืออัปปณิหิตนิพพาน. อย่างนี้มองในแง่ที่ว่า มันไม่มีที่ตั้ง  
ที่อาศัย ที่เกาะ ที่ยึด; เพราะมันเป็นทุกข์ไปหมด ไปเอาเข้าที่ไหนไม่ได้.

บางคน เห็นอนัตตา — ไม่มีตัวตน เป็นเบื้องต้น ไม่ค่อยคำนึงไม่ค่อยรู้สึก  
ถึงอนิจจัง ทุกขังอะไร, มีแต่อนัตตาเป็นเบื้องต้น บรรลุนิพพาน ประเภทที่เรียกว่า  
สุญญตนิพพาน, หรือสุญญตวิโมกข์; อย่างนี้หลุดพ้นหรือบรรลุนิพพานเพราะว่า  
เห็นชัดในความว่าง เห็นทุกสิ่งเป็นของว่างไปหมด.

ข้อที่เอามากล่าวไว้เป็น ๓ อย่าง นี้เพื่อความครบถ้วนหรือว่าสมบูรณ์;  
แต่มิได้หมายความว่าคนผู้ปฏิบัติจะต้องเห็นครบทั้ง ๓ อย่างเท่า ๆ กัน; คนบางคน  
บางพวก บางประเภทมีจิตใจต่าง ๆ กัน; บางคนเขาจะเห็นอนิจจังมากกว่าทุกขัง  
อนัตตา, หรือว่าบางคนจะเห็นทุกขังมากกว่าอนิจจังอนัตตา, บางคนจะเห็นอนัตตา  
มากกว่าอนิจจังทุกขัง ก็ได้; และ เหลือกล่าวโดยทั่วไปที่มียุคตามเรื่องราวในพระคัมภีร์  
แล้ว คนเห็นอนัตตานิพพาน บรรลุนิพพาน ผล มากกว่าพวกอื่น. ดำรงเห็นอนัตตาแล้ว

**มันจะต้องแน่นอนที่จะเบอหน้ายกลายกำหนด;** ถ้าเห็นอนิจจัง หรือ ทุกขัง บางทีก็ยังไม่แน่ มันส่ายไปเสียทางอื่นก็มี เพราะว่ามันหลอกได้มาก.

**เรื่อง อนิจจัง หลอกได้มากกว่าเรื่องทุกขัง; เรื่องทุกขังก็หลอกได้มากกว่าเรื่องอนัตตา;** แต่ถ้าถึงเรื่องอนัตตาแล้วเกือบจะไม่หลอกอะไรเลย. เรื่องอนิจจังมันหลอกก็เหมือนอย่างที่เราพูดมาเมื่อตะกี้แล้วว่ามันสนุกดี อร่อยดีในการเปลี่ยนแปลงนั้น. คนทุกวันนี้ได้ด้วยการเปลี่ยนแปลง ถ้าไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง เขาว่าเศร้าว่าเหงา, โดยเฉพาะเด็กๆ หนุ่มๆ สาวๆ สมัยนี้ เขาว่าเศร้าว่าเหงา ในเมื่อไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง; นั่นก็คือความโง่ที่เพิ่งเกิดมาจากความที่ไม่รู้ว่าอนิจจังนั้นเป็นอย่างไร.

## พวกที่ ๒ ทุกขัง

เราได้พูดยกตัวอย่างเรื่องอนิจจังมาพอสมควรแล้ว ทีนี้จะพูดถึงเรื่องทุกขังบ้าง ทุกขังนั้นเอาตามความหมายที่มีอยู่เฉพาะก็คือว่า “มันทนยาก”; คำว่า “ทนยาก” นี้ก็ยังไม่ดีเท่ากับการพูดว่า “ต้องทน”. **ทุกขังจึงแปลว่าต้องทน เขาแปลกันว่าทนยากอยู่เป็นประจำ;** แต่อยากจะแนะนำยังไม่ดี แปลว่าทนยากนั้น **แปลเสียใหม่ดีกว่าว่า “ต้องทน”, ทุกอย่างมันต้องทน;** ไม่ใช่มันเบาสบาย สนุกสนาน เอรีดอรรอย. มันต้องทน เหมือนกับว่าแบกหรือหามอะไรอยู่.

ลองเปรียบเทียบดูว่า เรื่องหัวเราะนี่คือการ “ต้องทน” ชนิดหนึ่ง, การร้องไห้คือการ “ต้องทน” ชนิดหนึ่ง. ถ้ามองดูกันหยาบๆ แล้วจะไม่เห็น; ถ้ามองดูกันอย่างละเอียดแล้ว จะเห็นว่ามัน “ต้องทน” คือ **ต้องทนทำ** หรือว่ามัน **ต้องทำ**. พูดยุทธศาสตร์ที่เดียวหมดเลยก็ได้ว่า : **ชีวิตคนคือสิ่งที่ต้องทน, ตัวชีวิตเองนั้นเป็นสิ่งที่ต้องทน, เรา ต้องทนทำทุกอย่าง เพื่อมีชีวิตอยู่.**

พอพูดขึ้นทุกคนจะนึกได้ ดังเช่นว่า “ต้องทนกินอาหาร”. นี่ถ้าคนโง่ก็มองเห็นว่าไม่ต้องทน; ถ้ามองให้ละเอียดจะเห็นว่าสิ่งที่เรากินอาหารนั้นมันต้องทน: คือมันต้องกิน. **มีคำว่า “ต้อง” อยู่ที่ไหนแล้ว จะมีคำว่า “ทน” หรือ “ต้องทน” อยู่ไหน.** เมื่อถึงเวลาที่ร่างกายต้องการอาหาร ก็ **ต้อง** ไปกินอาหาร; ถึงบทที่มันจะอึด ก็ **ต้อง** อึด, ถึงบทที่ต้องไปถ่าย ก็ **ต้อง** ไปถ่าย; มันมี **“ต้อง”** ไปทั้งนั้น แต่คนโง่มองไม่เห็น.

ถ้าใช้สติปัญญาอย่างของพระพุทธเจ้า เราจะพบว่ามันมีคำว่า **ต้อง – ต้อง – ต้อง** แทบจะทุกลมหายใจเข้าออก. เพราะว่าเรา **ต้อง** หายใจเข้าแล้วเรา **ต้อง** หายใจออก; นี่ก็คือ **“ต้อง”** คำว่า **ต้อง** หมายความว่า **ทน**. เรา **ต้อง** ลุกขึ้น ไม่ใช่เราจะนอนอยู่ได้ตลอดวันตลอดคืน, เราลุกขึ้นแล้วเราจะ **ต้อง** ทำอะไรที่จะต้องทำ; เกี่ยวกับการหูกิน ก็ **ต้อง** ทำ; แล้วเรายังจะ **ต้อง** ปฏิบัติบริหารร่างกาย. แม้ที่สุดแต่ว่าเมื่อเราเมื่อยขึ้นมา เราก็ **ต้อง** บิดตัว; มัน **ต้อง** ไปเสียทั้งนั้น, มันต้องอย่างนั้น ต้องอย่างนี้ต้องอย่างโน้น ไปจนกว่าจะค่ำลง แล้วก็นอนอีก แล้วก็ตื่นอีก; แล้วก็กินนอนอีกแล้วก็ตื่นอีก **เต็มไปด้วยสิ่งที่เรียกว่าต้อง.**

นี่ถ้าเป็นเรื่องที่ใหญ่โตมันก็ **“ต้อง”** รู้สึกขนาดใหญ่ : เช่นมันเจ็บปวดขึ้นมาก็ต้องเฝ้าช่วยรักษา, จะตายขึ้นมา ก็ต้องไปหาหมอ; หรือว่าจะต่อสู้กันโดยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตามใจ มันก็เป็นความทุกข์ปรากฏออกมาชัด. ฉะนั้น **ชีวิตทั้งหมดนี้เป็นความทุกข์** โดยความหมายที่ว่า **ต้องทน** คือต้องทนทำอะไรอย่างหนึ่งอยู่เสมอ, **ต้องแบกภาระอันนั้นอยู่เสมอ.**

เรื่องต้องทนนี้พระพุทธเจ้าท่านได้ตรัสไว้ ในบทสวดที่เราสวดกันอยู่ทุกวันนี้ว่า : **ภราตา หเว ปณฺธุขุณฺธา – ชนฺธิ์หัง ๕ เป็นของหนักน้อ.** เมื่อมันเป็นของหนักแล้วจะไม่ต้องทนอย่างไรได้? เพราะว่าของหนักไม่ว่าจะหนักมากหนักน้อย อะไร



ก็ตาม มันต้องแบก มันต้องทน. *ภราวโร จ ปุคฺคโล* - บุคคลนั้นแหละเป็น  
 ผู้แบกของหนักกันไป. “บุคคล” นี้เกิดจากความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวกู; พอมีความรู้สึก  
 ว่า “ตัวกู” เท่านั้น มันก็ต้องทน, ทนแบกสิ่งที่เบ็นของกู. *ภราวานํ ทุกฺขํ*  
 โลเก. บอกไว้ชัดแล้ว การแบกของหนักเป็นทุกข์. นี่ ต้อง - ต้อง - ต้อง - ต้อง  
 ไปหมดทั้งวันทั้งคืน นี่คือของหนัก; ฉะนั้นจึงเป็นทุกข์. *ภารณิกฺเขปนํ สุขํ*  
 - ขว้างของหนักทั้งไปเสีย จึงจะเป็นความสุข; นั่นคือ ไม่ต้อง.

เดี๋ยวเรามีอยู่แต่ “ต้อง” เพราะว่าเรามีความยึดมั่นถือมั่นว่า ตัวกูจะอยู่  
 จะเป็น จะตาย จะอย่างนั้นอย่างนี้; มันเลย “ต้อง” ไปหมด; จนกว่าจะ **สลัดตัวกู**  
**ทิ้งออกไปเสียได้** จากความยึดมั่นถือมั่น เมื่อนั้นแหละ จะหมดจากสิ่งที่เรียกว่า  
**ต้อง** : คือไม่มีอะไรที่จะต้อง ต้องอย่างนั้น ต้องอย่างนั้นอีกต่อไป, จะเป็น *ภารณิกฺเขปนํ*  
*สุขํ* - ทั้งของหนักออกไปเสียเป็นความสุข.

เดี๋ยวมันเป็นความ “ต้อง” ต้องอย่างนั้น ต้องอย่างนี้ : พุดง่าย ๆ ว่า  
 ต้องมาทำ. ทำไมจึงต้องมาทำ? เพราะว่าอยากฟัง จึงได้มาทำ, ต้องมาทำ  
 เพราะมันอยากฟัง. แล้วทำไมจึงอยากฟัง? ก็เพราะรู้สึกว่าจะต้องแก้ไขอะไร  
 บางอย่าง; ต้องรู้เท่าทัน ต้องอะไร, มันจึงอยากฟัง อยากรู้ขึ้นมา หรือว่าอยาก  
 จะพ้นทุกข์ก็ได้. เพราะฉะนั้น **ความทุกข์ เป็นภาระสำหรับให้เรา “ต้อง”**; ต้อง  
 พยายามที่จะให้พ้นทุกข์; ฉะนั้นความทุกข์นั้นจึงเป็นของหนักซาลงไปอีกทีหนึ่ง.

เรามักชอบความทุกข์ เพราะเราไม่รู้ว่าเป็นความทุกข์. เราเห็นกงจักร  
 เป็นดอกบัวเรื่อย; ต้อง - ต้อง - ต้อง วันหนึ่งไม่รู้กรอกรอยก็พนักหม่นครวญ; ไปหลง  
 ชอบอยู่อย่างนั้น ไม่เบื่อหน่ายในความทุกข์เลย. พิจารณาดูจะเห็นสมที่มีพระ-  
 พุทธภาษิตที่ฟังดูแล้วน่าขัน แทบไม่น่าเชื่อ ที่ว่า... *อถ นพฺพันฺทติ ทุกฺเข เอสมคฺคิโก*  
*วิสุทฺธิยา* - เมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา แล้ว เมื่อนั้นจึงจะเบื่อหน่ายในความทุกข์

**หรือในสิ่งที่是一切ทุกข์.** ก่อนนั้นไม่เบื่อหน่ายในความทุกข์ ไม่เบื่อหน่ายในสิ่งที่是一切ทุกข์ เห็นเป็นสนุกไปเรื่อย : ได้กิน ได้เล่น ได้หัวเราะ ได้ร้องไห้ ได้อิ่ม ได้หิว ได้อะไรมันเป็นสนุกไปหมด; **ต่อเมื่อเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงจะเกลียดความทุกข์.**

เดี๋ยวนี้ยังไม่เกลียดความทุกข์ ก็เรียกว่าเรายังมีหน้าที่ที่จะต้อง**ศึกษาคำว่า ความทุกข์นี้ให้ดี ๆ จนมีความเบื่อหน่าย : อถ นพฺพันฺทติ ทุกฺเข - เมื่อนั้นจึงจะมีความหน่ายในความทุกข์.** แล้วการศึกษานี้ไม่มีอะไรดีกว่านั่งพิจารณาให้เห็นว่า : ถ้ามีความยึดมั่นถือมั่น เป็นตัวกู - ของกู อยู่แล้ว; มันต้อง - ต้อง - ต้อง - ต้อง, ต้องนั้น ต้องโน้น ต้องนี้ไปหมด, อย่างเป็นทาส เป็นข้า เป็นบ่าว เป็นอะไรของกิเลสนี้ เรียกว่า ความทุกข์.

ผู้ใดมองกันแต่ในแง่นี้เป็นพระอรหันต์ได้ นิพพานได้ เป็น**อัป/ณิหิต-วิโมกข์** หลุดพ้นไปได้ เพราะมองเห็นว่า**ไม่มีที่เกาะที่ยึดตรงไหนได้; ไปและเข้าที่ไหนเป็นไฟทั้งนั้น.** ไม่มีที่เกาะที่ยึดตรงไหนได้. นิพพานที่มีความหมายอย่างนี้ก็มี; มาจากการเห็นทุกข์เป็นใหญ่, เห็นอนิจจัง อนัตตา เป็นส่วนน้อยเป็นส่วนแฉ่ง.

นี่คำว่า**ทุกข์** ถ้าแปลว่า **“สิ่งที่ต้องทน”** แล้ว**ก็เข้าใจง่าย.** ถ้าแปลว่า**ทรมาน** นี้ บางทีเราไม่รู้สึกรู้สา, กำลังอ้อยอิ่งอยู่, เราไม่รู้สึกรู้สากว่าทรมาน; กำลังอ้อยอิ่งไม่รู้สึกรู้สากว่าทรมาน. แต่กำลังอ้อยอิ่งนี้ ถ้ามองให้ดี จะเห็นว่าก็ต้องทน : คือต้องทนอ้อยอิ่งนั่นแหละ. มันเป็นอย่างอื่นไม่ได้ มันต้องทนอ้อยอิ่ง ต้องมาทนอ้อยอิ่งกับมัน; เพราะฉะนั้นถึงแม้ว่าอ้อยอิ่งก็ต้องทน ไม่อ้อยอิ่งก็ต้องทน; **ลงมือตัวกู - ของกูอยู่แล้ว มันยังต้องทนทั้งนั้น.** ความสุขก็ต้องทน, ความทุกข์ก็ต้องทน : ทนแบกไว้ ทนรับเอาไว้ ทนกิน ทนทำ ทนใช้ ทนเสวย ทนอ้อยอิ่ง; ในที่สุดก็ต้องทนอ้อยอิ่งกะมัน. ฉะนั้นความทุกข์จึงแปลว่าต้องทนก็แล้วกัน; เป็นของหนักที่ต้องทนแบก.

## พวกที่ ๓ อนัตตา

คำว่า อนัตตา ตามตัวหนังสือแปลว่า **ไม่ใช่อัตตา**. **อน** แปลว่า **ไม่, หรือไม่ใช่**; **อัตตา** แปลว่า **อัตตา**. **อนัตตา** แปลว่า **ไม่ใช่อัตตา**; แต่ความหมายนั้นหมายถึงว่า **ไม่มีสิ่ง หรือไม่มีภาวะ หรือไม่มีลักษณะ, หรือไม่มีความหมายอะไรๆ ที่จะเป็นตัวตนได้ตามที่เราเฝ้าเพ่งเพ่งเอาเอง**.

เด็กๆ ก็ตาม ผู้ใหญ่ก็ตาม มีความรู้สึกตามความเฝ้า เพ่งเพ่งเอาเองว่า ตัวกู - ว่าของกู อยู่ในอำนาจของกู เป็นไปในวิสัยของกู กูสร้างมันขึ้น กูทำมันขึ้น กูหาเอาไว้ กูถืออำนาจเหนือมันได้. อย่างนี้เรียกว่าตัวตน หรืออัตตาที่เป็นความรู้สึกที่เฝ้าขึ้นมาเอง, เฝ้าเรื่อย ๆ ตามอายุที่มากขึ้น ๆ ตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่. **อัตตาคือ เป็นเพียงความเฝ้า ความยึดมั่นความสำคัญเอาเองว่าตัวกู - ว่าของกู** นี้เรื่อยขึ้นมาจนโตจนแก่ จนเฒ่า; บางทีก็ไม่ได้ เพราะโชคไม่ดี ไม่ได้ฟังคำสอนของพระอรหันต์ของพระศาสดา แล้วจะไม่ได้อายุเข้าเฝ้า; แต่บางคนโชคดียังได้ฟังเรื่องที่ทำให้ละความยึดมั่นถือมั่นนั้นบ้าง

ที่นี้เราจะดูกันให้ละเอียดสักหน่อย เพราะว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญอยู่. มันเป็นเรื่องสำคัญอันหนึ่ง ที่จะเกิดความรู้สึกขึ้นมาเอง ว่าตัวกู - ว่าของกู มันลึกลับซับซ้อนมาก. **ทำไมคำว่า ตัวกู หรือ อัตตาคือ จึงเกิดขึ้นมาได้ในการรู้สึกของคนเรา?** เราต้องเพ่งมองไปดูโดยถอยหลังไป, ถอยหลังไปถึงคนที่ยังเฝ้ามาก ๆ, ถึงคนที่ยังเป็นสมัยป่าเถื่อน สมัยหิน สมัยที่ยังไม่แต่งผ้า ที่ยังไม่เป็นคนแท้ ยิ่งครั้งคนครึ่งลิง เป็นลิงเป็นสัตว์อะไรลงไปตามลำดับ.

ถ้าเราดูกันให้ละเอียดเราจะพบความจริงข้อหนึ่งว่า เมื่อจิตใจของสัตว์ที่มีชีวิตนั้นยังไม่สูงพอที่จะคิดนึกอะไรนัก ก็ยังไม่มีอัตตา ไม่มีตัวตน ในความหมายนั้น; มันเพิ่งมีเมื่อรู้จักคิด รู้จักนึก รู้จักสังเกต; แล้วมันสังเกต หรือ **คิดหรือนึกไปคิดทาง**

**ไปในทางของความยึดมั่นถือมั่น** หรือไปในทางของความโง่. ถ้าต้องการศึกษากันและเสียดย่างนักศึกษาได้เหมือนกัน ก็จากความหมายของคำว่า อัตตา นั้นเอง.

**อัตตา** เป็นภาษาบาลี ภาษาบาลีนี้มีต่ออยู่อย่างหนึ่งที่ว่า คำบาลีแต่ละคำมันมีรากของคำ เขาเรียกว่า ราชตุ, ฐา—ตุ, ฐาตุ ของคำ, รากของคำ ว่ามีความหมายอย่างไร. ภาษาบาลีทุกคำมีความหมาย; เพราะเขาพยายามจับมันไปถึงต้นตอที่สุดว่า มันรู้สึกรู้สึอย่างไร จึงเกิดคำพูดคำนี้ขึ้นมา; แล้วรากศัพท์หรือรากของคำๆ นั้น ก็มีความหมายอย่างนั้นๆ. มันมีมากคำและทุกคำ ไม่มีเวลาพอที่จะเอามาบรรยาย; จะบรรยายเฉพาะคำว่า “อัตตา” นี้ดีกว่า.

คำว่า **อัตตา** นี้ เราอาจจะมองเห็นได้จากรูปศัพท์ที่ว่าอัตตา : มันมาจาก รากศัพท์หรือราชตุของศัพท์ว่า **อต** ก็ได้, หรือมาจากราชตุที่ว่า **อส** ก็ได้. **ถ้ามาจาก ราชตุว่า อต; อตราชตุแปลว่าไป, หรือว่า ถึง, หรือว่า ติดต่อกันเป็นนิจ. อตราชตุ** ลงวิภัติปัจจัยเสร็จแล้ว **สำเร็จรูปเป็นอัตตา; ฉะนั้น อัตตา แปลว่าผู้ไปหรือผู้ถึง โดยติดต่อกันเป็นนิจ.** ตรงนี้หมายความว่าสิ่งๆ หนึ่ง ซึ่งไปไหนมาไหนอะไรติดต่อกันอยู่เป็นนิจ, ไม่เปลี่ยนแปลง, ไม่ใช่คนอื่น; ก็มีวิญญานหรือมีเจตภูต หรือมีตัวตน หรือมีอะไรก็ตาม ที่เป็นผู้ไปนั่นมานี่—ไปนั่นมานี่, ทำนั่นทำนี่, ไปนั่นมานี่ ติดต่อกันอยู่เป็นนิจ โดยเป็นคนๆ เดียวกันเป็นนิจ. คำว่า อัตตา แปลว่าอย่างนี้ ถ้าถือว่ามาจาก อต ราชตุ.

คำว่า **อัตตา** นี้ **อาจจะมาจาก อส ราชตุ** แม้จะไม่มีในคัมภีร์ในตำราที่เรียนบาลีตามธรรมดา; แต่พอมองเห็นว่ามันมีได้. ถ้าว่าอัตตามาจาก อส ราชตุ ก็ **แปลว่า ผู้กิน; เพราะคำว่า อส นั้นแปลว่ากิน.** เดียวนี้เขาใช้พูดอธิบายกันอยู่ทั่วไปในการเทศน์ การสั่งสอนว่า : **อัตตาๆ นี้แปลว่า ผู้กิน; กินอะไร? กินโลก. อัตตา** นั้นแปลว่า **ผู้กินโลก. โลกคือทั้งโลก ทั้งโลกคือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ**

**ธัมมามรณ**, รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธัมมามรณ ทั่วโลก มีสิ่งที่เป็นผู้กิน; สิ่งนั้น เรียกว่าอตฺตา. นี่ก็แปลว่าตัวอตฺตานั่น คือตัวที่บริโภค หรือรู้สึก หรือสวดย สิ่งต่าง ๆ.

**อส ธาตุ** อีกคำหนึ่งแปลว่า ไป หรือว่า ถูเอา; ถ้าแปลว่าผู้ถูเอา ก็หมายความว่า ทำหน้าที่ถูเอาอันเป็นของกู. สิ่งใดที่ทำหน้าที่ถูเอาอันเป็นของกูอย่าง เป็นของกู; สิ่งนั้นเรียกว่าอตฺตา.

**อส ธาตุ** บางหมวดแปลว่า ผู้มีแสงสว่าง ก็มี; นี่จะต้องหมายถึงสิ่งที่ที่มีจิต จิตนั้นคือแสงสว่าง คือมันรู้อะไรได้; ฉะนั้นอตฺตาคือสิ่งที่ที่มีจิต หรือมีแสงสว่างที่รู้อะไรได้.

**อส ธาตุ** ที่มาในหมวดกุกุฏาตุ นี้ แปลว่า เป็น หรืออยู่; ถ้าถือเอา อส แบบนี้; อตฺตาก็แปลว่า ผู้เป็น หรือผู้อยู่ คือผู้เป็นอยู่เป็นภพเป็นชาติ ตลอดชาติ ตลอดภพ ครอบภพครองชาติ นี้เรียกว่าอตฺตา.

รวมกันทั้งหมดนี้ก็ได้ความว่า : มนุษย์เมื่อเริ่มรู้สึกว่าจะต้องมีอะไรอย่างหนึ่งแน่ที่จะเป็น ผู้กิน ผู้ใช้ ผู้อยู่ ผู้ไป ผู้หค ผู้หนัก ผู้คิด ผู้รู้สึก ผู้ท่องเที่ยวไปในวัฏฏสงสาร; อันนั้นแหละเรียกว่าอตฺตา. คำว่า “อตฺตา” จึงเกิดขึ้นในคำพูดของมนุษย์ในโลกเป็นอันแรก กล่าวคือจะเป็น “ผู้เป็นเจ้าของ” ทั้งหมดนี้ : เจ้าของร่างกาย, เจ้าของอะไรนั่น แล้วจะเป็นผู้รู้ ผู้พูด ผู้คิด ผู้ทำอะไรทุกอย่าง; แล้วมีความหมายใหญ่หลวง คือเป็นผู้กิน : เป็นผู้กินโลก กินสิ่งทุกสิ่งที่มีอยู่ในโลก; นี่ก็ อตฺตาตามตัวหนังสือเป็นอย่างนี้.

ถ้าเรามา ดูตามความรู้สึก หรือตามข้อเท็จจริง จะเห็นว่า มันตรงตามตัวหนังสือ : ความรู้สึกคืออุปาทานว่าตัวกู – ว่างของกู นี่ก็ คือ ผู้ที่จะยึดครอง, ผู้ที่จะเอา

ผู้ที่จะได้ ผู้ที่จะกิน ผู้ที่จะทำอะไรทุกอย่างแกสิ่งต่าง ๆ; นั่นแหละคือ **ตัวกู-ของกู** **คืออตฺตา**. ทนความรู้สึกอันมันเจ็บรุมขึ้นมาเรื่อยๆ มากตามสติปัญญาของมนุษย์ที่เจ็บรุมมาก; แล้วมนุษย์ยังมีการศึกษาตามธรรมดา คือไม่ใช่ศึกษาทางศาสนา, **มีการศึกษาที่ทำให้มันสมองเฉลียวฉลาดตามธรรมดาตามกันเท่าไร; อตฺตาของมนุษย์ก็จะใหญ่มากขึ้นเท่านั้น** จะเหนียวแน่น จะเข้มข้นมากขึ้นเท่านั้น, แล้วก็บ้ามากขึ้นเท่านั้น โง่มากขึ้นเท่านั้น จะเป็นทุกข์มากขึ้นเท่านั้น. ฉะนั้นในโลกนี้เวลานี้มนุษย์ยังมีความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น, มากขึ้นตามทีอตฺตามันใหญ่ออกไป.

อตฺตาจึงนับว่าเป็นของหนัก ที่ต้องแบกมันไว้เรื่อยๆ; แล้วก็เป็นอย่างที่ให้เกิดความทุกข์อย่างลึกซึ้ง ด้วยความสำคัญผิดไปหมด สำคัญเป็นตัวกู สำคัญเป็นของกู. **สำคัญเป็นตัวกู** นี้เรียกว่า **อตฺตา** หรือ **อหังการ**, **สำคัญว่าของกู** นี้เรียกว่า **อตฺตนิยา** หรือ **มมังการ**; รวมกันแล้วก็คืออตฺตาทั้งนั้น. ความรู้สึกที่แรกต้องมีอตฺตาเป็นตัวกู ก่อน แล้วจึงมีอตฺตนิยา แปลว่าเนื่องด้วยตัวกู; **พอมีตัวกูกับสิ่งเนื่องด้วยตัวกู รวมกันเข้า ก็เกิดเป็นความยึดมั่นไม่มีที่สิ้นสุด** ในการที่จะเกิดความโลภ ความโกรธ ความหลง ความเห็นแก่ตัว ความเบียดเบียนตนเอง เบียดเบียนผู้อื่น.

**โทษหรือพิษอันร้ายกาจของอตฺตา** เกิดขึ้น แล้วก็ถอนยาก, มีแต่จะหนาแน่นขึ้นมา – หนาแน่นขึ้นมา; เป็นความจริงที่เห็นยาก ว่าทุกสิ่งเป็นอนัตตา คือไม่ใช่ตัวตน ไม่มีตัวตน. มันจะเห็นไปแต่ในทางมีตัวตนเสียเรื่อยไป. มนุษย์ในโลกเราจึงอยู่กัน在这种อย่างนี้ คือมีตัวมีตนกันเข้า; แล้วตนนั้นตนกู, ตนนั้นตนมึง, ตนนั้นตนเขา ตนนั้นตนเรา, มันก็มีกู มีกู มีเขา มีเรา มีพวกเขา มีพวกเรา, แล้วก็มีได้มีเสีย ของเขา ของเรา ของพวกเขา ของพวกเรา; มีสภาพเป็นการเบียดเบียนตน เบียดเบียนผู้อื่น; โทษที่ร้ายกาจของอตฺตาเป็นอย่างนี้.

ทีนี้เรามองให้เห็นตามที่เป็นจริง อย่างที่พระพุทธเจ้าท่านเห็น ท่านตรัสว่า :  
**สัพเพ ธมมา อนตตา—สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ใช่อัตตา, เป็นเพียง ปฏิjosmuppannamm**  
 คือเป็นเพียงสังขารตามธรรมชาติปรุงแต่งกันขึ้นเป็นนั้น เป็นนี้ เป็น  
 ความรู้สึกคิดนึก อย่างนั้น อย่างนี้. **ร่างกายเป็นปฏิjosmuppannamm** เพราะว่า  
 ปรุงแต่งขึ้นมาจากข้าวปลาอาหาร จากดินฟ้าอากาศ จากเหตุปัจจัยแวดล้อม, เป็น  
 ของปรุงแต่งขึ้นมาจากข้าวคราว ๆ; นี้เรียกว่า **ปฏิjosmuppannamm—สิ่งที่อาศัยกัน  
 เกิดขึ้นแล้ว.**

**จิต** ก็เหมือนกัน, **ความรู้สึกคิดนึก** อะไรต่าง ๆ ที่เป็นขณะ ๆ นั้น ล้วนเป็น  
**ปฏิjosmuppannamm** ทั้งนั้น; แล้วความที่ปฏิjosmuppannammอันหนึ่ง เนื่องกัน  
 ไปถึงปฏิjosmuppannammอีกอันหนึ่งนั้น เขาเรียกว่า “ปฏิjosmupbatah” อย่างที่เรา  
 พูดกันอย่างละเอียดเมื่อการบรรยายครั้งที่แล้วมานี้เอง. **หน่วยหนึ่ง ๆ เป็นปฏิjos-**  
**smuppannamm, แล้ว ความที่มันเกี่ยวข้องปรุงแต่งกันระหว่างหน่วยนั้น เขาเรียกว่า**  
**ปฏิjosmupbatah** อันได้แก่ความอาศัยกันเกิดขึ้น.

**ถ้าเข้าใจปฏิjosmupbatahจะเห็นชัดว่า ไม่มี อัตตา; ทุกสิ่ง เป็นเพียง**  
**ของประจวบเหมาะ, แล้วเกิดขึ้นชั่วขณะ แล้วดับไป.** เปรียบเหมือนกับว่า  
 ลมพัด พอเหมาะสมควรหนึ่ง ทำให้น้ำเป็นฟองน้ำขึ้นมา เป็นฟุ่ฟอยขึ้นมา ชั่วขณะ  
 หนึ่งแล้วก็ดับไป. ทางวัตถุมองเห็นได้ง่าย : เช่นเราไปยืนที่ริมทะเล เห็นลูกคลื่น  
 เป็นทิว ประจวบเหมาะระหว่างน้ำ ระหว่างลม ระหว่างตลิ่ง ระหว่างความแวดล้อม  
 อื่น ๆ ก็ฟุ้งขึ้นมา เป็นฟองที่น่าอัศจรรย์; เสร็จแล้วก็ดับไป; นี่เป็นทางวัตถุ,  
 ทางจิตใจก็เหมือนกัน เมื่อมีอะไรมากระทบเหมาะสมกันเข้าหลายอย่าง **ก็เกิดความรู้สึกสำคัญน**  
**หมายความว่าตัวกู – ว่าของกู ขึ้นมา เป็นพัก ๆ, เป็นพัก ๆ, เกิดขึ้น —**  
**ดับไป, เกิดขึ้น — ดับไป, นี่ไม่ใช่อนัตตา เป็นเพียงของประจวบเหมาะ เกิดขึ้น**

ชั่วขณะๆ เรียกว่า ปฏิจตมุปันนธรรม; มีความเข้าใจอย่างนี้ เรียกว่าเห็นอนัตตา.

**ถ้าเห็นอนัตตาจริง จะไม่มีความรู้สึกที่เป็นตัวตน – เป็นของคน, ไม่เกิด โลก เกิดใคร เกิดหลง อะไรได้ ขณะนั้นก็เป็นนิพพาน.** ถ้าอาศัยการเห็นอนัตตาเป็นหลักใหญ่ออกหน้าอยู่อย่างนี้ การบรรลุนิพพานนั้นก็จะเป็น **สญฺญตนนิพพาน** หรือ **สญฺญตวิมุตติ** หรือ **สญฺญตวิโมกข์** แล้วแต่จะเรียก; และต้องไม่ลืมว่าที่เป็นนิพพานนี้ ก็เป็นได้ทุกชนิดของนิพพาน : นิพพานชั่วคราวก็ได้ นิพพานถาวรก็ได้ นิพพานบังเอิญชั่วคราวเมื่อกระทบกับความเหมาะสม, **เกิดเห็นอนัตตาขึ้นมาชั่วขณะหนึ่ง ก็ได้.** แม้ไม่ต้องเป็นพระอรหันต์ ถ้าเห็นอนัตตาได้ชั่วขณะหนึ่ง ก็เป็นนิพพานไปขณะหนึ่ง **ก็เป็นสุขไปขณะหนึ่ง** แล้วกลับร้อนก็ได้; เว้นเสียแต่จะเห็นอนัตตาชัด และลึกพอจนถึงกับเปลี่ยนเนื้อตัวจิตใจ ขันธ์สันดานนี้ได้หมด ก็เป็นนิพพานจริง เป็นพระอรหันต์จริง ก็เลิกล้มกลับไปกำเริบขึ้นมาอีก.

การเห็นไตรลักษณ์จะพิจารณารวมกันทั้ง ๓ ลักษณะ คือความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา พร้อมคราวเดียวกันก็บรรลุนิพพานได้; พิจารณาแยกกันแต่ละลักษณะก็ยังบรรลุนิพพานได้, ทั้งนี้แล้วแต่ความถนัดของแต่ละบุคคล.

### การเห็นพระไตรลักษณ์ อย่างไรอย่างไรหนึ่งย่อมแล้วแต่อุปนิสัย

การเห็นไตรลักษณ์แต่ละลักษณะต่างกันอย่างไร? ตอนนี้อาจจะพูดว่า พวกที่มีอุปนิสัย คือที่เคยมีอะไรคิดนึก ศึกษา พยายามมากในจิตใจ ที่เรียกว่าอุปนิสัยนั้น พวกนี้ **ถ้ามีอุปนิสัยทางอนิจจังก็อาศัยอนิจจัง** บรรลุมรรคผลไปได้, **ถ้ามีอุปนิสัยทางทุกขัง ก็อาศัยทุกขัง** บรรลุมรรคผลไปได้, **ถ้ามีอุปนิสัยทางอนัตตา ก็อาศัยอนัตตา** ฟังเรื่องอนัตตาเรื่องเดียวบรรลุมรรค ผล นิพพาน ไปได้ก็มี. บุคคลมีอุปนิสัยลักษณะใดลักษณะหนึ่งของไตรลักษณ์อยู่ในตัวแล้ว ฟังแต่เรื่องนั้นก็บรรลุมรรค ผล นิพพาน ไปได้เหมือนกัน.



ที่นี้ก็ยังมียกพวกท้าวไป **ที่ไม่มียกขึ้นตามลักษณะใดโดยเฉพาะ** ก็ต้องมาตงตันฝึกฝนกันใหม่เหมือนกับเรียน ก. ข. ก. กา ไปเลย; ถ้าอย่างนี้ก็จะ **อาศัยทั้ง ๓ ลักษณะ** นี้เอง ๆ กันไป ผสมกันไป : **ให้เห็นความไม่เที่ยงพอสมควร** แล้วพิจารณาให้เห็นว่า **เพราะไม่เที่ยงจึงเป็นทุกข์; ทั้งไม่เที่ยงทั้งเป็นทุกข์นั้นแหละคืออนัตตา.** นี่คือหลักที่เราสอนกันมากในโรงเรียน : ให้ดูความไม่เที่ยงพอสมควร; แล้วถ้ามันไม่เที่ยงจะถือว่าเป็นสุขหรือเป็นทุกข์? มันก็ต้องถือว่าเป็นทุกข์. เมื่อทั้งไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลง และทั้งเป็นทุกข์อย่างนี้ จะเรียกว่า เป็นเราของเราได้หรือ? ก็ต้องตอบว่า ไม่ได้. นี่ทำอย่างนี้เรื่อยไป อาศัยทั้ง ๓ อย่างผสมผสานกันไปกับบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ได้; แต่จะไม่ค่อยมีด้วยซ้ำไป เพราะว่าคนเรามีจิตใจเฉพาะ มีอุปนิสัยอะไรสะสมมาเฉพาะ.

ถ้าเป็นการบรรลุด้วยการเห็นอนัตตา ก็ใช้คำว่าอนัตตาไปเลย, **คนส่วนใหญ่ หรือส่วนมาก จะบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ได้ ด้วยการเห็นอนัตตา.** จำพึงเห็นอนิจจังอย่างเดียว หรือเห็นทุกขังอย่างเดียวก็จะมีได้ แต่เป็นส่วนน้อย มีปริมาณน้อย. เราจะเล่นฉลาด ต้องเอาทั้ง ๓ อย่างนี้ อุตส่าห์พยายามไป อันไหนจะช่วยได้; มันก็คงจะเกิดบรรลุขึ้นสักขณะหนึ่งแล้วก็ช่วยได้. เราพยายามไปทั้ง ๓ อย่างนี้ แล้วมันก็จะช่วยได้สักอย่างหนึ่งแน่; ซึ่งเราก็คงรู้ไม่ได้ว่าอันไหน เพราะว่าคนเรานั้นไม่เหมือนกัน.

สำหรับเรื่องอนัตตา ที่จะต้อง **รู้จักอรรถาเสียก่อน** นี้จะช่วยได้; เพราะว่ามันเกี่ยวข้องกับเรามาก ๆ. เกี่ยวข้องกับเรามากอย่างไร? ก็ตอบได้ง่าย ๆ ตรงที่ว่าเรามีความรู้สึกที่เป็นตัวกู – เป็นของกู, เป็นตัวกู – เป็นของกู, นี่มากกว่าความรู้สึกอย่างไหนหมด. ฉะนั้นแก่ความรู้สึกที่เป็นอัตตาอันนั้นเพียงอย่างเดียวให้หายไป ก็จะทำให้เห็นอนัตตา หรือบรรลุมรรค ผล นิพพาน ได้ด้วยการเห็นอนัตตา; คือว่าเดี๋ยวนี้เราก็มักมีความรู้สึก หรือความโง่ที่แน่นหนา เป็นพื้นฐานอยู่แล้ว ในส่วนที่เป็นอัตตา;

ไม่ใช่ส่วนอนิจจัง หรือส่วนทุกขัง; แต่เป็นส่วนที่ร้ายวกกับอดีต หรืออนัตตามากกว่า คือ เรา<sup>๕๔๕</sup>รู้สึกมีตัวกู – มีทณู อยู่ตลอดเวลา; นี่ไม่อิงไปถึงอนิจจัง หรือทุกขัง, มันเป็นเรื่องตัวกู – ของกู อยู่ทงวันทงคืน, ฉะนั้นต้อง **แก่นันโคตรทงเรองอนัตตา คือไม่มีตัวกู – ไม่มีของกู.**

ทณยังสมัยนแล้ว มันก็ยิ่งเลยเถิดไปถึงว่า **คนทงตายเช็ดคนว่าวิญญาณเกิดใหม่** ตายแล้วเกิดใหม่, มีวิญญาณไปเกิดใหม่กันอยู่เป็นประจำ ทัวไปทงทวัชระแห่ง; **นักทงเรองอนัตตา ต้องทาลาท้องนักเสียดวยอนัตตา.** <sup>๕๔๖</sup> เขาเชื่อว่ามัตตา หรือมีวิญญาณ หรือมีเจตภูต ที่สิงอยู่ในร่างกายนี้, เวลาันทาหาทงรู้สึกคิดนึก หรือพูด หรือทำ หรือกิน หรือใช้ หรืออะไรอยู่ตลอดเวลา, จนกว่าร่างกายจะแตกทำลายเน่าเข้าโลงแล้ว วิญญาณนั้นก็ไปเกิดใหม่ต่อไป.

พวกทงเขาเชื่อกันนเรองตายแล้วเกิดใหม่อย่างนี้้อยู่แล้วเป็นเจ้เรื่อน เป็นรกรากอันแน่นอนหายอยู่แล้ว; **การหลุกหัน** สำหรับบุคคลประเภทนี้ ก็ต้องเรองอนัตตา, **ต้องระคมลงไปที่อนัตตา;** เรองอนิจจัง เรองทุกขังนั้นไม่มีแรงพอ ที่จะมากแก้ความงៃของคนพวกนี้ได้. ต้องเอาเรองอนัตตาทอย่างแรงพอกัน มากแก้ความงៃของคนพวกนี้ให้เขา มองให้เห็นตามที่เป็นจริงเรื่อไป **ว่าดังทงหลายทงปวงเป็นเพียงปัจจุฉนูปันนธรรม** คือ **เหตุปัจจุฉนัตถกันปรุงแต่งเกิดขึ้น – คับไป, เกิดขึ้น – คับไป, ให้มีตัวตนที่เที่ยงแท้ถาวร.**

พวกเราชาวไทยเคยได้รับคำสั่งสอนจากพวกพราหมณ์มวก่อน ในเรองที่มีอนัตตา มีวิญญาณ มีเจตภูต ไม่รู้วาทักสืบขัวตนมาแล้ว, คงจะสักสองสามพันปีมาแล้วก็ได้ จึงมีความเชื่อนนอยางแน่นอนแพ้น; พูดได้ว่าเรามีบาป, มีบาปชนิดนประจำตัวมากอนแล้ว. ฉะนั้นการแก้บาปนี้ ก็ต้องแก้ด้วยเรองเฉพาะของมัน ก็คือเรองอนัตตา **เราอนัตตาทันจนเป็นธรรมเนียน เป็นวัตถุธรรม เป็นธรรมเนียน ว่ามัตตาไปเกิด.**

พอไครตายลงก็บอกว่า อ้าว, ไปเกิดดี ไปเกิดเป็นนั่น – ไปเกิดเป็นนี่; พวกนี้มี  
อึดตาย่างนี้ ถือลัทธิอึดตาย่างนี้. **หางแก่ ก็ต้องแก่ด้วยเรื่องอนัตตา.**

ที่นี้มาถึงไตรลักษณ์, เราเอาเรื่องไตรลักษณ์ทั้ง ๓ นี้ มาเป็นเรื่อง  
สำหรับฆ่าอึดตาย่างได้. ถ้าเรา<sup>๕๕</sup>รู้เรื่องอนิจจัง ว่าไม่เที่ยง เปลี่ยนแปลงเท่าไร;  
เรา<sup>๕๖</sup>ก็เอาอาวุธ อนิจจังนี้ มาฆ่าอึดตา คือมาฆ่าตัวกู – ของกู หรือมาฆ่าวิญญาน  
ฆ่าเจตภูตนั้นเสีย ว่าวิญญานที่วากันนั้นมันไม่มี, วิญญานที่เที่ยงแท้ถาวรอย่างนั้น  
ไม่มี; **มีแต่ปฏิจสุมุปันนธรรม** ปฏฐังเกิดขึ้น – ตั้งอยู่ – ดับไป, เกิดขึ้น –  
ตั้งอยู่ – ดับไป, นี่แหละ **เอาอนิจจังมาฆ่าอึดตา.**

ถ้าเห็นทุกขัง **ชีวิตนี้เป็นของต้องทน,** ความเป็นอยู่ทุกอย่าง ภพหรือชาติ  
นี้เป็นของต้องทน. ที่นี้<sup>๕๗</sup>ก็เอาความต้องทนนั้นแหละคือตัวทุกข์; **ฉะนั้นไม่มีอะไร**  
**นอกจากตัวทุกข์.** **ชีวิตนี้ไม่มีอะไรนอกจากความทุกข์;** เพราะชีวิตทั้งหมดนั้นคือ  
ความต้องทน; **ไม่มีตัวคนที่ไหน มีแต่ความต้องทน.** เอาความต้องทนนี้แหละ  
ฆ่าอึดตาเสีย ว่าไม่ต้องมีอึดตา, มีความต้องทนอยู่แล้ว เป็นทุกข์อยู่แล้ว **เอาทุกขัง**  
**ความทุกข์มาฆ่าอึดตาเสีย.**

สำหรับ **อนัตตา** นั้น **ย่อมจะฆ่าอึดตาอยู่แล้วโดยอัตโนมัติ** โดยธรรมชาติ  
อยู่แล้ว คือเห็นว่า **ไม่มีตัวคน,** ไม่มีผู้กิน ผู้อยู่ ผู้ใช้ ผู้ไป ผู้ท่องเที่ยว ผู้เวียนว่าย  
อะไรเลย; **ทุกสิ่ง เป็นสังขารธรรมล้วน ๆ เป็นปฏิจสุมุปันนธรรมล้วน ๆ ;**  
อย่างนี้<sup>๕๘</sup>ก็เรียกว่า **อนัตตา** **นกอึดตา** เหมือนกัน.

ปฏิบัติอย่างวิธีนี้เห็นจะง่ายกว่าวิธีอื่น **คือว่า เห็นอนิจจังก็เพื่อฆ่าอึดตา,**  
**เห็นทุกขังก็เพื่อฆ่าอึดตา, เห็นอนัตตาก็เพื่อฆ่าอึดตา** นอกนั้นก็ไม่มีอะไรอีก; จะเห็น  
ธรรมะจริง ก็เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้ง ๓ อย่างนี้ ให้มันระดมกันฆ่าอึดตา;  
อย่างนี้<sup>๕๙</sup>ก็เลยบรรลุ มรรค ผล นิพพาน ได้ง่ายกว่าวิธีอื่น.

ขอให้สนใจไว้เป็นหลักอย่างทีกล่าวนานก่อน โอกาสข้างหน้าเราจะพยายามทำความเข้าใจกันให้ยิ่งกว่านี้; ในที่นี้เอาแต่เพียงว่าพระไตรลักษณ์นี้มีไว้สำหรับฆ่าอหัตตา. เรามีพระไตรลักษณ์เป็นอาวุธสำหรับฆ่าอหัตตา คือตัวกู ของกู ตามปรกติ. เราฆ่าอหัตตาโดยวิธีทำให้มันอคอาหาร ผอมอยู่เรื่อย, และถ้าเกิดเผชิญหน้ากันขึ้นมาเมื่อไร ก็ฆ่ามันให้ตายเสีย ทันทีเลย; ถือพระไตรลักษณ์นี้เป็นอาวุธ, หรือว่าเป็นเครื่องทำลายอหัตตาตัวตนกันในลักษณะอย่างนี้.

### อานิสงส์ ของ พระไตรลักษณ์

ถ้าเรามองเห็นความประเสริฐพิเศษแห่งอานิสงส์ของพระไตรลักษณ์แล้ว ก็จะเกิด จันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ขึ้นมาในการปฏิบัติ; จะมีการปฏิบัติที่ช้อนการปฏิบัติขึ้นมา. เราต้องมีอะไรมาช่วยให้เกิดความอยากปฏิบัติ แล้วจะมีกำลังใจในการที่จะปฏิบัติ, มีเครื่องกระตุ้นอะไร ๆ ที่จะปฏิบัติ, แล้วก็ปฏิบัติได้ง่าย; ฉะนั้นจึงต้องพิจารณาให้เห็นอานิสงส์ของไตรลักษณ์ :-

**ข้อ ๑. จะต้องเห็นอานิสงส์ในการที่จะไปพระไตรลักษณ์** เพื่อจะกำจัดเสียซึ่งความทุกข์โดยประการทั้งปวง. อย่ารู้เอาไว้เพียงแต่สำหรับปลงเวลาทกล้ม มันไม่มีประโยชน์; เช่นเดียวกับเอาพระเครื่องแขวนคอจนชิน มันก็ไม่มีประโยชน์อะไร, ต้องใช้ให้เป็นเรื่องเป็นราวขึ้นมาจริง ๆ.

**ข้อ ๒. พระไตรลักษณ์.** อนิจจัง ทุกขัง อนัตตานั้น ขอให้ถือว่าเป็น **อารมณ์ของสัมมาทิฐิ**; เราออกตัวได้เพราะสัมมาทิฐิ. **สัมมาทิฐิ** สมาทานสัพพัญญู ทุกข์ อุปฺปจฺจํ - สัตว์ทั้งหลายล่องพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้เพราะสมาทานสัมมาทิฐิ; เพราะมีสัมมาทิฐิอยู่เป็นประจำก็ล่องพ้นจากความทุกข์ได้. พูดไว้เป็นหลักอย่างนี้มันก็เป็นเรื่องเดียวกัน : เพราะว่าเมื่อมีสัมมาทิฐิ นั่นก็มีความรู้ถูกต้อง,

ความรู้ถูกต้องก็คือความรู้ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; รวมเป็นประโยคใหม่ขึ้นมาว่า  
**สพฺเพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสยา** – ธรรมทั้งหลายทั้งปวงอันใคร ๆ ไม่ควรยึดมั่นถือมั่น.  
**ทำไมจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ? ก็เพราะว่าเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.** เมื่อ  
 เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เห็นว่าไม่ควรยึดมั่นถือมั่น; นี่คือสัมมาทิฐิ. สัมมาทิฐิ  
 ก็ดับทุกข์ได้; ฉะนั้นเมื่อเราอยากจะมีสัมมาทิฐิเราต้องสนใจ ทำความสว่างไสว  
 แจ่มแจ้งในเรื่อง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

**ข้อ ๓.** ที่นี้จะพูดให้ละเอียดมากออกไปอีกก็ได้ ยังมีมากเรื่องจนพูดไม่ไหว  
 แต่อยากจะยกตัวอย่างอีกเรื่องหนึ่งว่า **พระโคตมโสดาปัตติสนา** เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ  
**ทุกชั้น ทุกตอน ทุกลำดับเลย.** เมื่อปฏิบัติไปจนถึงขั้นที่เกิดวิปัสสนาเป็นญาณของ  
 วิปัสสนาแล้ว ต้องเป็นเรื่องเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้งนั้น. ตัววิปัสสนาแบ่งออก  
 เป็น ๙ ตอน ๙ ญาณ หรือว่าแถว ๑๐ ทั้งชั้นตระเตรียมเรียกว่าสัมมตญาณ :-

**ญาณอันดับ ๑** ขั้นต้นก็ต้องเริ่มเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เข้มข้นเข้าไป  
 ไปอีก เป็นอุทยัพพยญาณ – **เห็นความตั้งขึ้นและเปลี่ยนไป;** ญาณนี้ก็เห็นอนิจจัง  
 ทุกขัง อนัตตา คือความตั้งขึ้นและเปลี่ยนไปของสังขารทั้งปวง.

**ญาณอันดับ ๒** ก็เห็นภังคญาณ – **เห็นแต่ความดับ ๆ ๆ ๆ ;** ก็คือเห็น  
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, มันจึงเห็นความดับ ๆ ๆ ๆ แห่งสังขารอยู่ได้.

**ญาณอันดับ ๓** จากภังคญาณนั้น ก็เห็น ภยคุปฺปฐฐานญาณ – **เป็นของ**  
**น่ากลัว;** น่ากลัวเพราะว่าทุกสิ่งเต็มไปด้วยลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

**ญาณอันดับ ๔** ถัดไปอีก ก็เป็น อาทีนวญาณ – **เต็มไปด้วยโทษ ;**  
 สังขารทั้งหลายเต็มไปด้วยโทษ เพราะมันเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มันจึงเต็มไปด้วย  
 ภัยโทษ.

ญาณที่ ๑ อุทยัพพญาณ

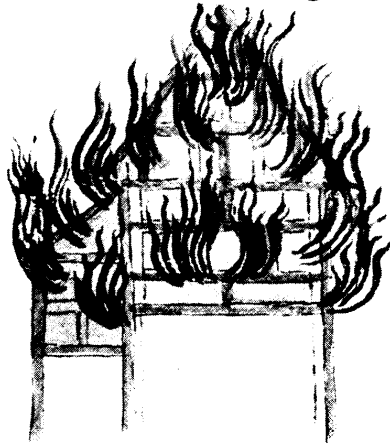


ญาณที่ ๒ ภังคญาณ





ญาณที่ ๕ นิพพิทาญาณ



เมื่อเห็นไตรลักษณ์แล้วจึงเกิดนิพพิทาญาณ  
เห็นโทษของกิเลสแล้วจึงเกิดนิพพิทาญาณ  
เห็นโทษของกิเลสแล้วจึงเกิดนิพพิทาญาณ



ญาณที่ ๖ มุญจितุกัมมตาญาณ



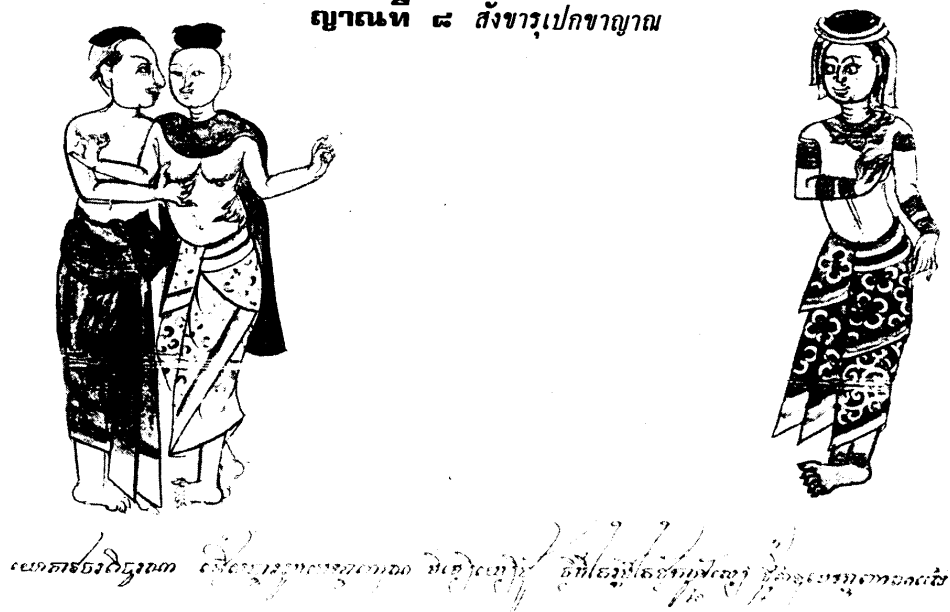
เมื่อเห็นไตรลักษณ์แล้วจึงเกิดมุญจิตุกัมมตาญาณ  
เห็นโทษของกิเลสแล้วจึงเกิดมุญจิตุกัมมตาญาณ  
เห็นโทษของกิเลสแล้วจึงเกิดมุญจิตุกัมมตาญาณ



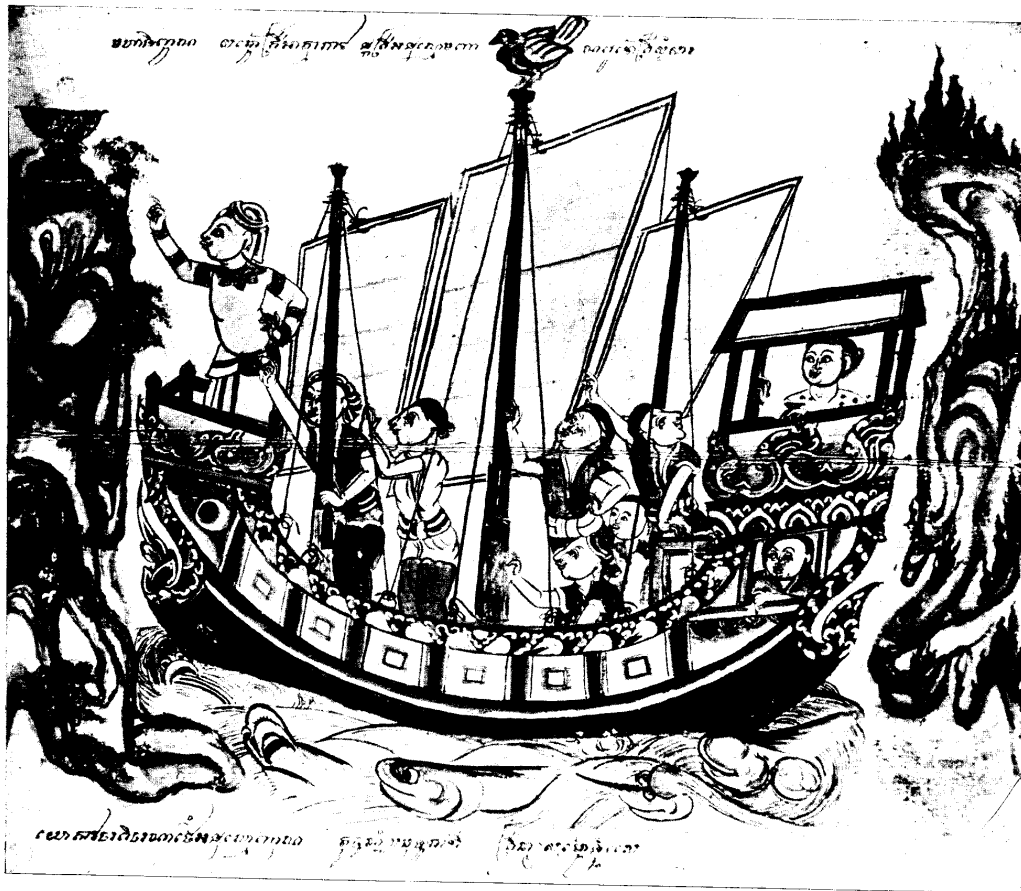
### ญาณที่ ๗ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ



### ญาณที่ ๘ สังขารเพชชาญาณ



ญาณที่ ๙ สัจจานุโลมิกญาณ



**ญาณอันดับ ๕** หลังจากนั้นก็เกิดนิพพิทาญาณ - นำเบื่อเหลือประมาณ; เพราะมันเต็มไปด้วยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จึงนำเบื่อเหลือประมาณ.

**ญาณอันดับ ๖** หลังจากนั้นก็เกิดมูญจิตฺตัมมชลาญาณ - อสากจะหันไป; ก็อยากจะพ้นไปจากสิ่งที่เต็มไปด้วยอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ซึ่งเป็นของร้ายกาจ.

**ญาณอันดับ ๗** หลังจากนั้นก็มีปฏิสังขานุปัสสนาญาณ - พิจารณาหาทางที่จะออกไปเสีย จากอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา; ก็อาศัยแรงของการเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นี้ ผลักดันให้ออกไปตามทาง.

**ญาณอันดับ ๘** ที่นี้ก็มาถึง สังขารเพิกชาญาณ - วางเฉยในสังขารทั้งหลายทั้งปวง; เหมือนบุรุษวางเฉยในภรรยาที่หย่าขาดกันแล้ว เหมือนภาพที่เขียนไว้ที่ฝาผนังตรงนั้น ไปดูกันเสียบ้าง มันก็เพราะเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา นั้นแหละ จึงเกิด สังขารเพิกชาญาณ.

**ญาณอันดับ ๙** อันสุดท้าย ก็เป็น สังขารโลมิกญาณ - ไร้ที่ และพร้อมพร้อมที่จะรู้หรือสัมผัสแล้ว ก็เพราะการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ถึงที่สุด.

นี่ก็เป็นตัวอย่างที่ยกมาแสดงว่า การเห็นพระไตรลักษณ์แล้วย่อมเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาญาณ ทั้ง ๙ เลย.

ต่อไปนี่ก็เป็นการบรรลุ มรรค ผล สมมกก็เป็นพระโสดาบันขึ้นมา สำเร็จ มรรค ผล ในการปฏิบัติครั้งนี้เพียงเป็นพระโสดาบันขึ้นมา.

จะท้ออย่างไรต่อไปที่จะ เป็นพระสกิทาคามี ขึ้นมาอีก? ก็ต้องเพิ่มแรงของการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขึ้นไปอีก จึงจะบรรลุ มรรค ผล ขึ้นสกิทาคามี. พิจารณาทำนองเดียวกันแต่ว่าเพิ่มแรงการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขึ้นไปอีก ก็จะเป็นพระสกิทาคามีขึ้นมา.

แล้วทำอย่างไรจึงจะ **เป็นพระอนาคามี** ต่อไปอีก ? ก็เพิ่มแรงเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ต่อไปอีก.

ที่นี้เป็นพระอนาคามีแล้ว ก็ไม่มีทางไหนอีก นอกจากจะเพิ่มแรงของการเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ขึ้นไปอีก จึงจะ **เป็นพระอรหันต์**; หมายความว่าพระอนาคามีเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่ถึงที่สุด ๑๐๐ เปอร์เซ็นต์ จึงต้องเพิ่มส่วนที่ยังขาดจึงจะเป็นพระอรหันต์.

**จากบุรุษไปเป็นพระอริยเจ้า ก็ด้วยแรงของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา :**  
เป็น **พระอริยเจ้าที่ ๑** จะเลื่อนไปเป็นพระอริยเจ้าที่ ๒ ก็ด้วยแรงของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, **พระอริยเจ้าที่ ๒** หรือสมณะที่ ๒ จะเลื่อนขึ้นเป็นสมณะที่ ๓ ก็ด้วยแรงอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, **พระอริยเจ้าที่ ๓** จะเลื่อนขึ้นเป็น **พระอริยเจ้าที่ ๔** คือพระอรหันต์ **ก็ต้องด้วยแรงของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** ซึ่งมากขึ้น ๆ. ฉะนั้นไม่มีอื่นที่จะช่วยให้เลื่อนขึ้นไปตามลำดับๆ จนถึงการบรรลุมรรค ผล ชันสุดท้าย; นอกจากเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

ที่นี้แม้ว่าเราจะอยู่เป็นบุรุษ ไม่อยากเป็นพระอริยเจ้า อยากจะ **เป็นบุรุษที่พอทนอยู่ได้** ก็ต้องอาศัยความรู้เรื่อง **อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา** นี้เหมือนกัน. เห็นไหมว่ามันไม่มีทางหลีกเลี่ยง; ไม่มีที่ไหนที่ไม่ต้องการ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. เราจะมีความรู้สึกเป็นสุข หายใจสะดวก หายใจมีความสุขอยู่บ้าง ก็ต้องอาศัยความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ดังนั้นเราจึงต้องปฏิบัติกันในลักษณะอย่างนี้, รู้ชัดอย่างนี้, มุ่งหมายหมายมั่นในการปฏิบัติอย่างนี้; แล้วก็ปฏิบัติอยู่ทั้งต่อหน้าและลับหลังของอารมณ์.

ขอให้ศึกษาวิชาความรู้เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อยู่เป็นประจำ ทำให้กิเลสมันอดอาหาร มันร่อยหรอเบาบางไป; พอถึงคราวเผชิญหน้ากับอารมณ์จริงๆ ก็ใช้อุบาย อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาเต็มที่ ก็จะสกัดกั้นการปรุงแต่งที่จะเป็นความทุกข์ ที่จะ เป็นความโลภ ความโกรธ ความหลง นั้นเสียได้; เหมือนกับที่ได้อธิบายมาแล้ว

ข้างต้นว่า ยาจิตที่คบกับกษัตริย์อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา, ยาจิตที่จะแก้ไขให้หายไปเลย  
ก็เรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

หวังว่าทุกคนจะได้สนใจ ให้สมกับที่ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุด ที่พระพุทธเจ้า  
ท่านได้ตรัสไว้ว่า :- เมื่อใดเห็นตามเป็นจริงว่าสังขารทั้งปวง เป็นของไม่เที่ยง  
เป็นทุกข์, ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา; เมื่อนั้นจะเบื่อหน่ายในสิ่งที่เป็นอย่างนั้นเป็น  
หนทางแห่งความหมดจด. เมื่อเดินไปตามทางแห่งความหมดจดแล้ว, มันก็จะเป็นไป  
ตามลำดับญาณทั้งหลาย, แล้วก็ไปตามลำดับขั้นของมรรค ผล ความเป็นพระอริยเจ้า  
ทั้งหลาย; แล้วก็ไปจบลงที่นิพพาน อันสมบูรณ์ อันสูงสุด อันเด็ดขาดอันไม่  
กลับหลังอีก.

ถ้ายังไม่ถึงนั้น ยังจะอยู่ไปในชีวิตประจำวันเวลานี้ ก็ต้องอาศัยอนิจจัง  
ทุกขัง อนัตตา ช่วยให้เกิดนิพพานชั่วคราวอยู่เรื่อยไป : เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา  
ที่ไร ก็เฝ้าลงไปทีนั้น; พอลืมไปมันก็ร้อน, พอเห็นอีกก็เฝ้าอีก. ฉะนั้น  
จึงมีชีวิตอยู่ด้วยพระไตรลักษณ์ คืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในลักษณะอย่างนี้เถิด;  
อย่าเอาไว้อย่างเดียวพอแล้วก็พลง; อย่างนั้นไม่มีประโยชน์อะไร. แล้วบางคน  
ยังพลงมากไปกว่านั้นจนน่าเกลียดเสียอีก ก็ยังไม่มีประโยชน์. มันเป็นเรื่องนิยม  
ประเพณีของคนโง่ ได้เพชรได้พลอยแล้วก็ไม่รู้ว่าจะเอาไปทำอะไร, แล้วก็หาไม่พบ  
ว่าอยู่ที่ไหน. อยู่ที่ไหนหาแล้วก็หาไม่พบ มีอยู่ที่นั่นที่ตัวก็หาไม่พบ, เป็นเส้นผมบัง  
ภูเขาอยู่เรื่อย; อย่างนั้นจะไม่ให้เรียกว่าคนโง่แล้วก็ไม่รู้จะเรียกว่าอย่างไร.

ขอให้ระวังความเป็นอนัตตา มิได้แม้แก่ภิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา;  
จะเป็นอนัตตา เพราะไม่เห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ขอพูดซ้ำแล้วซ้ำอีก  
เพื่อว่าอย่าได้ลืม หรืออย่าได้ประมาทในเรื่องที่สำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา คือ  
เรื่องพระไตรลักษณ์ หรือเรื่องอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา.

นักพอสมควรแก่เวลาสำหรับวันนี้ จะขอยุติไว้เท่านี้ก่อน.